

KONISITUTONE

‘A E AKAPULU ‘IUNIONI ‘A TONGA

**Na’e tali ‘i he Fakataha Makehe ‘a e ‘Akapulu ‘Iunioni ‘a
Tonga ‘i Nuku’alofa, Tongatapu, Pule’anga ‘o Tonga ‘I he
‘aho 8 ‘o Tisema, 2023.**

1 Ngaahi Fakamatala kotoa 'o e Konisitutone

1	HINGOA MO E 'ULU'I 'APITANGA.....	4
2.	NGAAHI 'UHINGA'I LEA MO E NGAAHI FAKATONULEA.....	4
3.	MEMIPA.....	8
4.	NGAAHI TAUMU'A MO E NGAAHI MAFAI.....	9
5.	NGAAHI FAKATAHA, FAKATOKANGA, LAO PEA MO E FAKAHOKO NGAUE.....	11
6.	PA'ANGA.....	14
7.	HA 'I HE KONISITUTONE 'A E KAU MEMIPA.....	14
8.	MEMIPA KI HE NGATA'ANGA 'O 'ETE MO'UI.....	15
9.	'ULUNGAANGA 'IKAI KE TALANGOFUA KI HE NGAAHI LAO.....	15
10.	NGAAHI MEMIPA 'IUNIONI.....	16
11.	NGAAHI FAKAMATALA FAKATA'U.....	17
12.	'IUNIONI FETOKONI'AKI.....	17
13.	MEMIPA KAU MAI.....	18
14.	POATE 'O E KAU KOVANA.....	18
15.	NGAAHI MAFAI MO E NGAAHI FATONGIA 'O E POATE.....	20
16.	NGAAHI FAKATAHA 'A E POATE.....	22
17.	NGAAHI NGAUE PE FATONGIA 'A E POATE.....	23
18.	TALI UI 'A E POATE.....	24
19.	NGAAHI LAKANGA HOKO FAKAFOKIFA, TO'O 'O HA MEMIPA POATE PEA MO E FAKAHA 'ETE NGAAHI FELAVE'I 'E MALAVA KE NE UESIA 'ETE FILI.....	24
20.	'OFISA PULE MA'OLUNGA.....	25
21.	NGAAHI TU'UTU'UNI 'O E 'AKAPULU.....	26
22.	FAKAMAAU 'A E TRU KE AOFANGATUKU.....	27
23.	KO E SILA MO E FAKAHOKO FAKALAO 'O E NGAAHI TOHI.....	28
24.	LILIU 'O E KONISITUTONE.....	29
25.	TU'UNGA 'O E KONISITUTONE.....	29
26.	VETEKI 'O E KAUTAHA.....	29
27.	NGAAHI FANONGONONGO.....	29
28.	FANONGONONGO 'O E NGAAHI FOKOTU'U.....	30
29.	TAMATE'I, TAUHI PEA MO E NGAAHI FEHIKITAKI.....	30

TEPILE 1. NGAahi ME'A 'OKU FIEMA'U KE HOKO KO E MEMIPA FO'OU PEA MO E FOUNGA HONO FAKAHOKO 'O E MEMIPA FO'OU..... 31

TEPILE 2. FOKOTU'U, FILI MO E FAKAHOKO 'O E PATALONI, PALESITENI, KAU MEMIPA 'O E POATE MO E KAU 'OFISA..... 33

TEPILE 3: OUAU 'O E FAKAHOKO 'O E NGAAHI FAKATAHA LALAHU..... 38

TEPILE 4.: KOMITI SIVI, FOKOTU'U LAKANGA PEA MO E VAHE MO E NGAAHI MONU'IA 'O E KAU NGAUE..... 41

TEPILE 5. FAKAMAAU'ANGA TANGI	44
TEPILE 6.TU'UTU'UNI KI HE 'ULUNGAANGA 'O E 'IUNIONI 'AKAPULU 'A TONGA.....	47
NGAAHI PEPA FAKAPIPIKI PE TANAKI MAI	48
1.1 Ngaahi Memipa 'Iunioni.....	48
1.2 Ngaahi Kautaha Fakalao	48
1.3 Ngaahi Komiti Si'i.....	48

1 HINGOA MO E 'ULU'I 'APITANGA

- 1.1. 'E ui 'a e 'Iunioni " Ko e 'Iunioni 'Akapulu Fakatahataha'i 'a Tonga" (pea 'e hoko atu 'i he tohi ni ko e TRU"
- 1.2. Ko e 'ofisi lesisita 'ae TRU 'oku tu'u ia 'i Nuku'alofa, ko e Kolomu'a 'o e Pule'anga Tonga, pe ko ha toe feitu'u pe kuo fakahoko mei he TRU ki he Failesisita 'o e Ngaahi Siosaieti Fakakautaha 'a Tonga.

2. NGAahi 'UHINGA'I LEA MO E FAKATONULEA

- 2.1. 'Uhinga'i Lea: 'I he Konisitutone ko eni, tukukehe 'o kapau 'e fiema'u ha 'uhinga kehe 'i hono tu'unga;

"Lao" 'oku uhinga ia ki he Lao ki he Ngaahi Sosaieti Fakakautaha (1988 pea mo e Ngaahi Tu'utu'uni Tanaki.

"Memipa Fekau'aki" 'oku 'uhinga ia ki ha kautaha 'oku nau nofo 'i Tonga ni pe 'i Tu'apule'anga kuo tali 'e he TRU ke nau hoko ko e Memipa Fekau'aki 'o e TRU 'o fakatatau ki he Kupu 13, 'a ia 'oku nau taumu'a ngaue ki he to e lelei ange 'o e fakalalakaka pea mo hono fakalahi 'o e ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai 'a e 'Akapulu 'Iunioni 'a Tonga.

"Inunioni Fekautaha'aki" 'oku 'uhinga ia ki ha Kautaha 'Akapulu Tonga kuo nau fakahoko 'enau konisitutone, pea fakahu mai kinautolu ko e 'Iunioni Fekautaha'aki 'o e TRU 'o fakatatau ki he kupu 12;

"Poate" 'oku 'uhinga ia ki he Poate 'o e Kau Kovana kuo fokotu'u 'o fakatatau ki he kupu 14;

"Fili ke fakapapau'i ha fa'ahi" 'oku 'uhinga ia ki he mafai 'oku 'i he Sea 'o e fakataha, ke ne fai ha fili 'i ha taimi kuo fili pe hikinima ai 'a e fakataha pea mahanga 'a e ongo fa'ahi.

"Ofisa Pule Ma'olunga" (CEO) 'oku 'uhinga ia ki he 'Ofisa Pule Ma'olunga kuo fakanofa ki he lakanga koia, pe ko ha lakanga tatau mo ia 'i he TRU 'o fakatatau mo e Kupu 20, pea kapau 'oku 'ikai ke 'iai, pe mama'o mei he lakanga, ha 'Ofisa Pule Ma'olunga Le'ole'o".

“Konisitutone” ‘oku uHINGA ia ki he Konisitutone pea mo e ngaahi Tepile ‘oku ha atu ‘i heni ‘aia ‘oku ne lekooti pe hiki atu ‘a e ngaahi tu’tu’uni ‘a e TRU.

“**Fili pe hikinima ki he ngaahi me’a**” ‘oku ‘uhinga ia ki he mafai ‘oku ma’u ‘e he tokotaha kuo fakamafai’i ke fili, ke ne fili ‘i ha fakataha (kau ai ‘a e Sea) ‘o fakapapau’i ha fa’ahinga me’a ‘oku alea’i.

“Fakataha Lahi” ‘oku ‘uhinga ia ki he Ngaahi Fakataha Fakata’u pe ko ha Fakataha Makehe ‘a e kau Memipa ‘o e TRU.

“Tokotaha Tau’ataina” ‘oku ‘uhinga ia ki he tokotaha ‘oku ‘ikai ke fakangaue’i mo totongi ‘e he TRU pe ko ha memipa ‘o e TRU.

“Ngaahi Totonu ‘o e Ngaahi Koloa Faka’atamai” ‘oku ‘uhinga ia ki he ngaahi totonu fakalao mo e ngaahi totonu fakafu’ituitui ‘o fakatatau ki he ngaahi mo’oni’i me’a, ‘o ‘ikai ke fakangatangata, ha ngaahi faka’ilonga, ha ngaahi faka’ilonga fakapisinisi, ha ngaahi fa’u mo e ngaahi fakatataa, ngaahi fakamatala fakapulipuli, ngaahi ngaue ‘ikai ke toe hiki tatau, ngaahi fakamatala, ngaahi fa’u, ngaahi taa fakatataa, ngaahi fokotu’u, ngaahi fa’u fo’ou, ngaahi poto taukei, (kau ai ‘a e ‘ilo pe taukei kuo fokotu’u ‘i ha ngaahi tohi ngaue), ngaahi faka’ilonga makehe, ngaahi tohi fakahinohino, ngaahi fakamo’oni ki ha fa’u fo’ou, ngaahi fokotu’utu’u ‘o e founga ngaue, ngaahi polokalama, ngaahi me’a kuo hiki ‘o tatau, ngaahi faka’ilonga ‘o ha ngaue, ngaahi fakamatala fakaikiiki, ngaahi fakamatala fakatekinikale, ngaahi faka’ilonga mavahe ‘o e kautaha pe ko ha hingoa ‘o e kautaha, ngaahi me’a fakapulipuli ‘o e kautaha, pea moe ngaahi totonu kehe ‘oku fakamatala’i ‘e he ‘Atikolo 2 ‘o e Konivesio ‘o Siulai 1967 ‘a ia ‘oku ne hanga ‘o fokotu’u ‘a e Kautaha Faka-Mamani Lahi ‘o e ngaahi Koloa Faka’atamai.

“Ngaahi Lao ‘o e Va’inga” ‘oku ‘uhinga ia ki he ngaahi lao ‘o e va’inga ‘Akapulu

‘i hono fa’u, mo hono faka’uhinga’i ‘e he ‘Akapulu ‘Iunioni ‘a Mamani (tukukehe ‘a e ngaahi lao malu’i fakalotofonua ‘o e TRU)

“Memipa ki he ngata’anga ‘o ‘ene mo’ui” ‘oku ‘uhinga ia ki he tokotaha ‘oku fakahu mai ki he TRU ‘i he Kupu 8;

“MIA” ‘oku ‘uhinga ia ki he Potungaue ‘a e Ngaahi Ngaue’anga Fakalotofonua.

“Memipa” ‘oku ‘uhinga ia ki he tokotaha kotoa pe, ngaahi kautaha, pea moe ngaahi sino kau mai ‘aia ‘oku fakahingoa ‘i he Kupu 3 pe koia oku fakatatau ki ai.

"Memipa ‘Iunioni” ‘oku ‘uhinga ia ki he Kautaha ‘Akapulu ‘i Tonga kuo fakalao ‘o ‘iai ‘enau Konisitutone pea fakahu mai koe Memipa ‘Iunioni ki he TRU ‘o fakatatau ki he Kupu 10.

“Akapulu Oceania” ‘oku ‘uhinga ia ki he ngaahi kautaha fakavaha’a Pule’anga fakafeitu’u pea ‘oku kau ‘a Tonga ‘I he Memipa ki ai.

"Ofisa ‘oe ‘Iunioni” ‘oku ‘uhinga ia ki he Palesiteni, Sea ‘o e Poate, Tokoni Sea ‘o e Poate pea mo e kau memipa ‘o e Poate.

“Ngaahi fokotu’u kuo tali pe fakapapau’i” ‘oku ‘uhinga ia ki he fokotu’u kuo tali ‘e he fili ‘o e tokolahi taha ‘o e kau memipa ‘oku ‘ata ke nau fili ‘i he fehu’i pe fokotu’u koia.

“Pataloni” ‘oku ‘uhinga ia ki he tokotaha fakalangilangi taki ‘o e TRU pea ‘oku fili ia mei he fale ‘o e Tu’i.

“Kautaha ‘a e Kau Va’inga” ‘oku ‘uhinga ia ki he kautaha ‘oku ne fakafofonga’i ‘a e kau va’inga ‘a e TRU pea moe kau va’inga malolo ‘o e ‘Ikale Tahi (Kau va’inga tu’apule’anga malolo na’e kau ‘i ha tau ‘akapulu fakafonua ‘a Tonga).

“Palesiteni” ‘uhinga ki ha tokotaha ‘oku lolotonga hoko koe Palemia ‘o Tonga pe ko hano fakafofonga ‘aia ‘oku ne Sea ‘i he Ngaahi Fakataha Lahi ‘a e TRU.

“Ngaahi Tu’utu’uni” ‘oku ‘uhinga ia ki he ngaahi tu’utu’uni ‘oku fa’u ‘e he TRU
pea fakatonutonu mei he taimi ki he taimi;

“Akapulu” ‘Oku ‘uhinga ia ki he va’inga ‘akapulu ‘iunioni.

"Ngaahi Tu’utu’uni” ‘oku ‘uhinga eni ki he ngaahi tu’utu’uni kuo lekooti pe hiki
‘i he Konisitutone ko eni (tukukehe ka toe ‘iai ha me’a makehe ‘oku ‘uhinga ki
ai) pea ‘e malava pe ke fakatonutonu mei he taimi ki he taimi.

“Tokotaha Faisivi” ‘oku ‘uhinga eni ki ha tokotaha kuo fakanofu ‘o fakatatau ki
he Tepile 3 pea ‘oku taumu’a ke ne ngaue ki hono lekooti pe hiki ‘a e ola ‘o e
ngaahi fili ‘i he fakataha lahi.

"Fakataha Makehe” ‘oku ‘uhinga ia ki he fakataha ‘a e TRU ‘oku fakahoko ‘o
fakatatau ki he Kupu 5.2.3.

“Fokotu’u Makehe” ‘oku ‘uhinga ia ki he fokotu’u makehe ‘oku tali ‘o ‘ikai ke
si’i hifo ‘i he vahe fa ‘e tolu ‘o e kau memipa fili ‘i he Fakataha Makehe pe koe
fakatonutonu ‘o e Konisitutone.

“TASANOC” ‘oku ‘uhinga ia ki he Kautaha Sipoti ‘a Tonga pea mo e Komiti
‘Olimipiki Fakafonua.

“TRU” ‘oku ‘uhinga ia ki he Kautaha ‘Akapulu ‘Iunioni ‘a Tonga

"Iunioni” ‘oku ‘uhinga ia ki he Kautaha ‘Akapulu ‘Iunioni ‘a Tonga ‘aia ‘oku ha
atu heni koe TRU.

“VAR” ‘oku ‘uhinga ia ki he Komiti Sivi, Fakanofu ‘o e Ngaahi Lakanga pea mo
e Vahe mo e Ngaahi monu’ia ‘o e kau ngaue.

“Akapulu ‘a Mamani” ‘oku ‘uhinga ia ki he kautaha fakavaha’apule’anga’o e
ngaahi ‘Akapulu ‘Iunioni fakafonua ‘a ia na’e ‘iloa ko e Poate ‘Akapulu
Fakavaha’apule’anga.

2.2. 'UHINGA'i LEA: 'I he Konisitutone koeni tukukehe ka 'oku 'iai ha fakamatala makehe
Ngaahi Fakamatala: ngaahi 'uhinga 'o e fakamatala 'i he kongalalahi 'o
e Konisitutone ko eni 'oku tatau pe hono 'uhinga 'i he kotoa 'o e
Konisitutone

Ngaahi 'Ulu'i Tohi: Ko e ngaahi 'ulu'i tohi mo e ngaahi kupu 'oku ha atu ko e
tokoni pe ki he tohi ni ka 'oku 'ikai ke ne uesia 'a e faka'uhinga'i 'o e Konisitutone
ko eni.

Ngaahi Lea Fakatokolahi mo Fakataautaha: ngaahi lea 'oku ne fakamatala 'a
e taautaha 'oku to e tanaki atu mo e tokolahi pea pehe ki he 'ene fakafetongi'aki.

Tokotaha/Ni'ihi: ko e lau ki he ni'ihi 'e kau atu ki ai 'ae taautaha, ngaahi
kautaha, ngaahi pisinisi, ngaahi kupu fengaue'aki, ngaahi kautaha ngaue, ngaahi
ngaue fetokoni'aki, ngaahi kautaha, ngaahi talasiti, ngaahi kautaha, ngaahi
potungaue fakapule'anga pe ko ha sino ngaue 'aia kuo fakaivia fakalao pe 'ikai
fakalao.

3. MEMIPA

3.1. Ko e kau memipa 'o e TRU 'e fokotu'u ki ai 'a e;

3.1.1. Pataloni

3.1.2. Palesiteni

3.1.3. Kau Memipa ki he ngata'anga 'enau mo'ui 'o e TRU pea mo ha kau
memipa pehe ni 'oku fili 'e he TRU 'i ha fakataha lahi 'o fakatatau ki he
kupu 8.

3.1.4. Poate 'o e Kau Kovana.

3.1.5. Kau memipa 'Iunioni

3.1.6. Koe Kau 'Iunioni Fekau'aki pea

3.1.7. Koe kau Memipa Tokoni mai

3.2. Ko e taimi pe loloa 'o e memipa

3.2.1. Ko e ni'ihi kuo tuhu'i atu 'e he palakalafi 3.1.1 'o a'u ki he 3.1.4 katoa,
'oku nau hoko ko e kau memipa 'o e TRU pea te nau hoko atu ai kae 'oua
kuo 'ikai ke nau toe ma'u 'a e ngaahi lakanga koia.

3.2.2. Koe taimi loloa 'o e memipa 'a e Pataloni ko e ta'u 'e fa mei he 'aho na'e

fili ai ia pea 'e malava pe pe ke to e fakaloloa tukukehe ha ngaahi tu'utu'uni makehe 'a e kau memipa.

3.2.3. Ko ha memipa, 'aki ha'ane fakahu tohi ha fanongonongo, 'e lava 'o fakafisi ko ha memipa 'o e TRU. Ko e fakafisi kotoa pe 'e lau mei he 'aho 'oe fakataha 'o e TRU pe ko e Poate 'a ia 'e tali ai 'a e fakafisi pea 'e ngata ai 'a 'ene memipa he TRU.

3.3. 'Oku 'ikai ke hanga 'e he'ete hoko koe memipa 'o e TRU ke 'iai ha ngaahi monu'ia, pe ko ha ngaahi totonu ki he ngaahi koloa, pe ha ngaahi 'inasi 'i ha ngaahi pa'anga pe koloa 'a e TRU pea pehe ki ha ngaahi mo'ua 'a e TRU 'e ikai ke tuku ki ha memipa fakafo'ituitui 'a e mo'ua koia.

3.4. Ngaahi me'a 'oku fiema'u ke lava ke kau ko ha memipa fo'ou pea mo hono founga fakahoko 'oku ha ia 'i he Tepile 1.

4. NGAARI TAUMU'A MO E NGAARI MAFAI

4.1. Ngaari taumu'a: Koe ngaari taumu'a 'a e TRU ke;

- 4.1.1. Hiki'i hake, poupu'i mo ngaue ke fakalalaka 'a e 'Akapulu 'i Tonga ke toe lelei ange 'a e va'inga 'akapulu 'iunioni 'o hokohoko atu 'i hono ako'i mo hono fakanaunau 'aki 'i he ngaahi lelei mo e mahu'inga 'oe faaitaha, ngaahi ako, ngaahi me'a fakafonua 'o fakatefito ki he ngaahi polokalama fakalalaka pea moe to'utupu; 'o fokotu'utu'u 'a e va'inga 'akapulu 'iunioni ki he ngaahi kulupu fakata'u kotoa pea mo e fefine mo tangata 'i he ngaahi fe'auhi 'a e Fonua.
- 4.1.2. Fetu'utaki mo ha Memipa 'iunioni, 'iunioni Fekau'aki pea mo ha Memipa Fetokoni'aki 'i he fokotu'utu'u fakalalaka pea mo hono tu'uaki atu 'o e Va'inga 'Akapulu;
- 4.1.3. Fokotu'utu'u mo faka'ai'ai ke kau mai 'i he ngaahi va'inga mo e ngaahi fe'auhi fakavaha'apule'anga, ngaahi va'inga 'ahi'ahi mo e ngaahi tua 'o tatau pe fakalotofonua pea pehe ki tu'apule'anga.
- 4.1.4. Fakafofofonga'i 'a e TRU 'i he 'Akapulu 'a Mamani pea moe Akapulu Oceania 'I he ngaahi fakaafe mei he 'Akapulu 'a Mamani pea moe Akapulu Oceania ki ha ngaahi fakataha ke hiki hake 'a e ngaahi totonu fili ki he memipa kakato 'i he Kosilio 'o e 'Akapulu Fakamamanilahi;
- 4.1.5. Tukukehe ha ngaahi me'a felave'i mo e lao fakalotofonua ki he malu 'ae va'inga 'a ia 'oku tali 'e he TRU, e tali kakato 'a e ngaahi lao 'o e Va'inga pea mo hono ngaahi ngaahi lao fakakautaha, pea moe ngaahi tu'utu'uni pea moe ngaahi tu'utu'uni 'ae 'Akapulu 'a Mamani pea mo hono fiema'u ke muimui mo fai pau ki ai 'a e ngaahi Memipa 'iunioni.
- 4.1.6. Fa'u mo pule'i 'a e kau fakafofonga 'a Tonga 'i he ngaahi Timi 'Akapulu;
- 4.1.7. Faka'ai'ai 'a e ngaahi fe'auhi faka Memipa 'iunioni
- 4.1.8. Fakalotolahi'i ke kau mai pea poupu'i 'a e 'Akapulu 'e kinautolu 'oku kau mai moe kau poupu ki he va'inga 'I he ngaahi tafa'aki kotoa kau ki ai kau ngaue 'i he 'ofisi, kau va'inga, kau faiako, kau fakamaau pea moe kau poupu;
- 4.1.9. Faka'ai'ai, tauhi mo fakatupu fakalalaka 'a e ngaahi tafa'aki kotoa 'o e va'inga 'akapulu 'iunioni
- 4.1.10. Faka'ai'ai 'a e kau mai 'i he ngaahi tafa'aki kotoa 'o e kautaha ki he memipa kotoa 'o e komiuniti, pea ke tauhi 'a e tu'unga 'o e ngaahi me'a

fakaako, fakasosiale pea mo e ngaahi me'a fakalukufua 'oku tokanga ki ai 'a e kau Memipa 'i he va'inga 'akapulu 'iunioni.

- 4.1.11. Faka'ai'ai 'a e ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai 'ae kau Memipa 'Iunioni 'i he ngaahi me'a faka'ikonomika, fakasosiale 'aia 'e 'iai 'ene felave'I tonu ki he tu'unga 'o e kau memipa 'Iunioni.
- 4.1.12. Faka'ai'ai 'a e ngaahi vaa: (a) 'oe ngaahi Memipa, ngaahi kalapu 'akapulu, kau ngaue 'ae ngaahi timi pea mo e kau va'inga pea moe (b) sosaieti 'i he lelei fakaetangata.
- 4.1.13. Faka'apa'apa'i mo ta'ofi ha ngaahi maumau lao 'o e ngaahi lao ngaahi tu'utu'uni, ngaahi fakahinohino pea moe ngaahi tu'utu'uni 'a e 'Akapulu 'a Mamani, 'Akapulu Oceania, TRU pea moe ngaahi lao 'o e va'inga fakamamani lahi pea ke fakapapau'i 'oku faka'apa'apa'i 'e he kau Memipa;
- 4.1.14. Poupou'i 'a e ngaahi va'inga 'akapulu 'iunioni 'oku tatau ki he ongo fa'ahi loua, pea 'ikai ke kau ki ai ha faito'o kona tapu pea ke ngaue'aki hono fakahoko mo fokotu'u 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e Kouti 'a e Va'a Fakamamani Lahi 'o e ta'ofi 'o e Faito'o Konatapu (WADA) 'o kau ki ai mo hono fakahoko ki he kau Memipa 'Iunioni ken au faka'apa'apa'i mo tali 'a e Kouti koia.
- 4.1.15. Fai 'a e ngaahi me'a kotoa ke poupou'i, fakalalakaka mo tu'uaki 'a e ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai 'a e 'Akapulu.

4.2. Ngaahi Mafai: Koe ngaahi mafai 'o e TRU ke;

- 4.2.1. Fakatau, lisi pe fakafetongi, haea pe ma'u mai ha koloa pe ngaahi monu'ia 'o felave'i moia pea ke 'i he 'ene mafai, fakalelei'io, pule'i, fakalalakaka'i, ukuau, lisi, fakatau, fakafetongi pe ko hono fakata'e'aonga'i 'a e totonu ki he koloa koia pea mo e ngaahi monu'ia;
- 4.2.2. Ngaue pe liliu 'a e lao pe tu'utu'uni 'o fakatatau ki he Konisitutone;
- 4.2.3. Fakahu mai ha kau Memipa fo'ou pe kuo nau holomui, sasipeni pe tautea pe tamate'i 'enau memipa pe tautea 'aki ha totongi pa'anga ki he'enau maumau'i ha lao pe tu'utu'uni 'a e TRU, pe ko ha fakahoko ha fa'ahinga me'a ke ongoongo kovi ai 'a e TRU pe koe 'Akapulu 'e ha memipa pe ha kalapu, pe ha fakamaau, pe ha timi 'i he malumalu 'o ha memipa.
- 4.2.4. Fakahoko ha fa'ahinga pisinisi 'o felave'i moe tu'uaki, poupou'i, fakalalakaka mo hono pule'i 'oe 'akapulu 'i Tonga.
- 4.2.5. Tohi kole ki ai, fakatau, pe ma'u mai 'ae ngaahi koloa, pe ko ha ngaahi me'a fakapulipuli pe ngaahi 'ilo ki hono fa'u pe ha koloa 'a e TRU 'o taumu'a ke ngaue'aki, fakamalohisino'i, fakatupu fakalalakaka pe foaki atu ha laiseni 'I he ngaahi me'a ni;
- 4.2.6. Fokotu'u, langa, liliu, fakalelei'i, fakalahi, tuku hifo, to'o mei ai pe fakafetongi ha fale pe ha toe ngaahi fakalelei'I 'e malava ke hoko pe ki ha koloa pe ha lisi 'ae TRU.
- 4.2.7. No pe fai ha feinga pa'anga 'i ha founa 'e loto 'a e TRU ke fakahoko pea ke ma'u mai ai ha totongi 'o ha ngaahi totongi mo'ua pe mokisi pe koe tuku'i ki he TRU 'a e koloa koia ka e toki totongi fakakongokonga.
- 4.2.8. Tuku atu ke no mo oatu ha pa'anga pe foaki ha ngaahi kualenitoa pe alea fakapapau moe ngaahi fatongia 'a ha Memipa 'Iunioni
- 4.2.9. Fakahu mo fakakaukau'i 'a e pa'anga 'o e TRU 'oku 'ikai fiema'u 'i he

taimi pe koia, 'i ha founga ke toki fakapapau'i, mei he taimi ki he taimi, kae tautefito ke fakahu 'a e pa'anga koia ke mokisi pe fakatau ha kongā 'api, lisi pe koloa fakataautaha pe me'amalu'i, pe ko hono fakahu 'a e pa'anga koia ki ha pangike ke ma'u ha tupu pea mo e ngaahi fakahu pa'anga, mei he taimi ki he taimi;

- 4.2.10. Totongi 'ae tokotaha kotoa pe ki ha ngaue kuo ne fakahoko pe teu ke fakahoko
- 4.2.11. Tuku atu 'ae mafai ki he Poate pe ko ha tokotaha pe 'a e ngaahi mafai 'o e TRU pea ke fakangofua 'a e Poate 'i he ngaahi mafai kuo tuku kianautolu pe ko ha tokotaha ke fakamafai'i mo ha ni'ihiki kehe.
- 4.2.12. Fai tu'utu'uni 'i ha ngaahi vatamaki pe fanongo ki ha ngaahi tangi 'i ha ngaahi me'a felave'i mo e TRU pea/pe koe :akapulu pea ke foaki 'a e ngaahi mafai ko eni ki ha fakamaau tangi tau'ataina;
- 4.2.13. Fokotu'u pe monomono ha tu'utu'uni 'o e TRU
- 4.2.14. Fakahoko kotoa 'ae ngaahi taumu'a pe ko ha taha pe 'o e ngaahi taumu'a 'a e TRU pea fai 'a e kotoa 'o e 'u taumu'a kuo fakaha atu 'i he lakanga 'o e tokotaha ngaue, fakafofonga, tokotaha 'oku totongi'i pe koe talasiti pe ha taha kehe ;I he tokotaha pe pe fakataha mo ha ni'ihiki kehe/
- 4.2.15. Fakahoko kotoa 'a e ngaahi me'a 'oku felave'I mo ia pe fakatupu ki hono a'usia 'o e ngaahi taumu'a pe a mo engaue'aki e ngaahi mafai 'o e TRU

4.3. Ngaahi Me'a mo e Ngaahi Mafai : Ko e ngaahi me'a pea mo e ngaahi mafai 'oku ha atu 'i he kupu 4.1 mo e 4.2 'oku na tu'u tau'ataina pe ma'ae TRU pea 'oku fiema'u ke ngaue'aki kehekehe pe pea tau'ataina'o 'ikai ke fakangatangata 'e ha toe me'a pe mafai 'o fakatatau ki he kupu 4.1 mo e4.2

4.4. 'Akapulu 'Amatua: Na'e fa'u mo fokotu'u 'a e TRU 'o fakataumu'a ki he hiki'i hake 'o e 'Akapulu 'Amatua ke ngaue'aki 'e he kau va'inga ko e fakamalohisino pea ke hoko ko e me'a ke ne fakafiefia'i e kakai. Ko e mafai 'ae he TRU ke fakahoko ha pisinisi pe ngaue, pe kau ki ha ngaue, pe kau ko ha fa'ahi ki ha alea, 'oku fakangatangata'i ia ki he ngaahi pisinisi, ngaue, fakahoko ha me'a pe aleapau, fakapapau'i, fakahoko pe kau atu pe ko ha'ane feinga ki he taumu'ani pe ko ha'ane felave'i pe kaunga, ki he taumu'ani;

4.5. Kau 'i he Va'inga 'Akapulu fakapalofeseniale: Ko e lava me'a 'ae TRU ke hoko atu ha pisinisi pe ha ngaue, pe ha ngaue kuo fai ha felotoi ki ai 'o fakatatau ki he kupu 4.4 'oku kau atu ki ai mo e

- (i) Fakahoko ha ngaahi me'a mo ha ngaahi fe'auhi 'aia 'oku totongi'i ai 'a e kau va'inga pea mo e kau ngaue pe 'ofisiale pea
- (ii) Fakakau mai hono laiseni 'o e ngaahi pule ni
- (iii) Fekumi ki he ngaahi siponisia

4.6. 'I kai ha tupu Fakapa'anga: 'Oku 'ikai ha me'a 'i he konisitutone ko eni ke ne fakangofua 'a e TRU ke ngaue'aki 'ene pa'anga, pe tuku atu ke 'ataa ke ngaue'aki e pa'anga ki ha me'a fakafa'ituitui 'a ha memipa pe ha taha felave'i mo ha memipa ke ne ma'u ai ha tupu.Ke 'oua 'e fai ha veiveiua, koe lea "tupu fakapa'anga fakafa'ituitui" 'oku 'ikai ke kau ia ki he totongi 'o e kau ngaue,pea mo ha toe tototngi 'i ha ngaahi aleapau ('o fakatatau ki he mahu'inga 'o e maketi). Ko e kupu 4.6 koeni'oku fakahoko 'o tatau aipe mo ha toe me'a kehe 'i he Konisitutone ko eni

5. NGAahi FAKATAHA, FAKATOKANGA, LAO PEA MO E FAKAHOKO

NGAUE

- 5.1. Koe Fakataha Lahi Fakata'u 'a e TRU 'e fakahoko ia 'o tu'o taha 'i he ta'u 'i ha 'aho 'e fokotu'u 'e he Poate pea 'e 'ikai si'i hifo 'i ha mahina 'e hiva pea 'oua 'e toe loloa ange ha mahina 'e 15 hili 'a e Fakataha Lahi Fakata'u kuo 'osi ki he ngaahi me'a ko eni;
- 5.1.1. Tali 'o e Fakamatala 'a e TRU pea moe palani fakalakalaka 'o e ngaue, fakamatala 'ae 'Aotita, Fakamatala 'oe pa'anga hu mai moe hu atu ki he ta'u fakapa'anga.
- 5.1.2. Tali 'o e Patiseti 'a e TRU ki he ta'u fakapa'anga hoko mai 'i hono fokotu'u mai 'e he Poate. (Kau ki heni mo e lava hono sivi 'ae ngaahi lakanga pea mo e ngaahi fokotu'u 'a e Komiti Pa'anga ki he ngaahi lakanga mo e ngaahi totongi pe vahe pea moe lahi 'oe pa'anga fakata'u ke vahe mei ai 'a e kau memipa he Poate mo e kau 'Ofisa.
- 5.1.3. Fili
- (i) Ko e Pataloni
 - (ii) Ko e Palesiteni
- 5.1.4. Fili
- (i) Kau memipa 'e 4 ki he Poate 'oe kau Kovana, ke 'iai ha fefine, mo ha tangata, mo ha taha mei Tongatapu mo ha taha mei he o'out motu.
 - (ii) Ko e 'Aotita Fakalangilangi pe Kau 'Aotita
 - (iii) Memipa 'e taha ki he Komiti Sivi, Fokotu'u Lakanga mo Pa'anga pe Vahe mo e Ngaahi Monu'ia.
 - (iv) Memipa 'o e Fakamaau'anga Tangi
- 5.1.5. 'I hono fakakaukau'i 'o e ngaahi fokotu'u, kapau 'e 'iai ha fokotu'u te ne uesia 'a e ngaahi pisinisi kuo ha atu 'i 'olunga, pea 'e fai leva ha ngaue ki he fokotu'u ki mu'a 'i he ngaahi pisinisi koia.
- 5.1.6. 'I hono fakapapau'i 'oe Komiti 'Aotita mo e ngaahi me'a fakatu'utamaki ('aia 'e kau atu ki ai 'a e memipa Poate lolotonga 'e taha, pe ha memipa 'e taha 'oku lolotonga nofo; ha CPA pe Tauhi Tohi tau'ataina 'e taha) 'o fakata'u tolu.
- 5.1.7. Ngaahi Pisinisi Fakalukufua

5.2. Ngaahi Lao mo e Founga Fakahoko Ngaue fakatatau ki he Tepile 2 mo e 3:

- 5.2.1. 'E 'ikai si'i hifo 'i he 'aho 'e uavalu (28) 'a e fakahoko mahino 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'a e TRU ki he kau Memipa 'i ha tohi 'ave takai 'a e 'aho 'o e fakataha fakata'u, pea ke pulusi foki 'i ha taha 'o e ngaahi nusipepa. 'E 'ikai ha toe me'a kehe 'e fakahoko 'i he fakataha kae'oua kuo fakahoko 'i ha tohi ki he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'o e TRU ki mua' 'i ha 'aho 'e tahafa (14) 'i he fakataha. 'E tufa atu 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'o 'oua 'e toe si'i hifo 'i ha 'aho 'e fitu (7) 'a e 'u tohi mo e ngaahi fokotu'u kau ki he Fakataha lahi Fakata'u.
- 5.2.2. Ko e tokolahi kuopau ke ma'u ke lava 'a e 'u fakataha lahi kotoa (kau ai 'a e Ngaahi Fakataha Makehe)kuopau ke 'iai 'a e kau fakafofonga fakalao 'o 'oua toe si'i hifo 'i he vahe ua 'e tolu 'o e kau fakafofonga 'o hange koia 'oku fakaikiiki 'i he 5.2.6 (i)
- 5.2.3. 'E lava ke fakahoko 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'o e TRU ha Fakataha Makehe 'i ha tu'utu'uni 'a e Sea 'o e Poate 'i ha taimi pe, pe ko ha kole mei ha tohi kuo fakamo'oni hingoa mai ki ai ha memipa 'Iunioni 'e tolu

(3) ke ui ha fakataha pea 'e fakahoko eni 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'i loto 'i ha 'aho 'e tahafa (14) hili hono ma'u 'o e tohi kole, pea ke tufa 'a e fanongonongo 'oe fakataha ki he kau memipa ki mu'a i he 'aho 'e 7 mo e taumu'a 'o e fakataha.

5.2.4. 'I he taimi 'oku mavahe pe 'ikai ke 'iai 'a e Palesiteni mei ha Fakataha lahi 'a e TRU, 'e fakahoko leva 'a e Sea Fakataimi 'e he Fakafofonga 'o e 'Akapulu 'a Mamani, pe fakafofonga mei he 'Akapulu Oceania pe ko e MIA 'oku nau 'i he Fakataha 'o ngaue'aki 'a e hokohoko koia. Ka 'ikai ke 'iai ha taha mei he ni'ihiki ko eni, pea 'e fakataha' i pe 'e he kau ma'u fakataha 'o fili ha taha ke Sea Fakataimi. 'E ngaue'aki 'e he Sea 'a e ngaahi mafai 'o e Palesiteni.

5.2.5. 'I he ngaahi Fakataha Lahi kotoa, ko e kau Memipa TRU pea moe kau 'Aotita, 'e ngofua ke nau kau ki ai mo nau lea pea 'e ngofua ki he kau memipa TRU 'Iunioni, ngaahi kautaha va'inga pea moe kautaha 'a e Kau Puleako 'o e ngaahi Kolisi ke nau kau ki he fili pe hikinima.

5.2.6. Fili – 'I he 'u Fakataha lalahi Kotoa

(i) Koe kau fakafofonga moe 'u fili 'i he ngaahi Fakataha Lalahi

(a) Tongatapu – 9

(b) Vava'u – 3

(c) Ha'apai – 3

(d) 'Eua – 3

(e) Kautaha 'a e Kau Va'inga -1

(f) Kautaha 'a e Kau Puleako 'o e ngaahi Kolisi - 1

(ii) Koe fili kotoa 'i he ngaahi fakataha lalahi 'i he ngaahi me'a kotoa (tukukehe 'a hono fili 'o e kau Poate 'oe Kau Kovana pea moe Kau memipa ki he ngata'anga 'o 'enau mo'ui, 'aia 'e ngaue'aki 'a e pepa paloti pe ko ha toe fakahinohino 'ae Konisitutone) 'e fakahoko ia 'aki 'a e hiki nima tukukehe ka 'iai ha fokotu'u ke fai ha paloti pea tali. 'E 'ikai ke ngofua ha tipeiti 'i ha fokotu'u ke fai ha paloti.

5.2.7. 'I ha paloti 'i ha fili, koe fili kotoa 'e lau ki he fika kakato 'o kinautolu 'oku fili, pea hokohoko 'i hono fakahokohoko totonu.

5.2.8. Koe fehu' i kotoa pe kuopau ke veteki 'aki ia ha fili 'o e tokolahi tukukehe ka 'iai ha toe veteki makehe, pea 'i he taimi 'e mahanga ai 'a e fili, ko e Palesiteni, pe kohai pe 'oku Sea , te ne ngaue'aki 'ene fili ke fakamahino pe kofe fa'ahi 'oku malohi.

5.3. Kinautolu kuo fakamafai mo e kau fakafofonga

Fakatatau ki he Tepile 2 mo e 3;

5.3.1. Ko e kau fakafofonga kuo fakanofu kinautolu 'i ha tohi kuo fakamo'oni hingoa ki ai 'a e kau Palesiteni 'o e kau Memipa 'Iunioni pea mo e kau Memipa 'oku kau tonu ki ai, te nau hoko ko e kau fakafofonga 'o e Kau memipa 'o e TRU pea te nau hokohoko atu kae'oua kuo tapuni 'ae fakataha lahi fakata'u.

5.3.2. Ko e ongo fakafofonga kuo fakanofu kinaua 'i he tohi moe fakamo'oni hingoa 'a e Palesiteni 'o e Kautaha Fakamaau 'o e Va'inga 'Akapulu pea mo e Kautaha Fefine 'a Tonga te na hoko ko e fakafofonga ki he TRU pea 'e hoko atu kae 'oua kuo tapuni 'a e Fakataha Lahi Fakata'u pe ko ha to e fale'i makehe 'a e Palesiteni 'o e Kautaha.

- 5.3.3. Ko e kau fakafofonga ‘o e Memipa ‘Iunioni, Ngaahi Memipa Kaumai mo Fetokoni’aki, te nau hoko atu ‘i he’enu fakafofonga ‘o e ngaahi sino ‘oku pule kianautolu ki he TRU, kae ‘oua kuo fakaha tohi ‘e he Ngaahi sino koia kuo ngata ‘enu fakafofonga pea mo e hingoa kuo fetongi’aki kinautolu.
- 5.3.4. Ko e Ngaahi ma’u fakataha ki he Ngaahi Fakataha Lalahi ‘a e TRU, koe kau memipa ‘iunioni kotoa;
 - (i) ‘e malava ke ‘i ai ha’anau kau fakafofonga ‘e 3 (3) tukukehe ‘a Tongatapu ‘e malava ke ‘iai ‘enu kau fakafofonga ‘e 9 (9)
- 5.3.5. Ko e kau fakafofonga mei he ‘Akapulu ‘a Mamani pea mo e ‘Akapulu Oceania ‘oku lava ke nau ma’u fakataha mo nau lea ‘i he ngaahi fakataha ‘a e TRU ko e kau pou pou.
- 5.3.6. Ko e fatongia ‘o e ‘Iunioni ke totongi ‘a e folau mo e ngaahi me’a fakapa’anga ‘o e kau Fakafofonga mei he kau Memipa ki ha Fakataha ‘a e ‘Iunioni ‘oku ‘i ai ‘enu totonu ke nau kau atu ki ai.

6. PA’ANGA

- 6.1. ‘E tapuni ‘a e ta’u fakapa’anga ‘a e TRU ‘i he ‘aho 31 ‘o Tisema ‘o e ta’u kotoa.
- 6.2. ‘E tufa atu ‘a e tatau ‘o e fakamatala pa’anga, kau ai ‘a e palanisi ‘o e ngaahi pa’anga hu mai mo e pa’anga hu atu, pea pehe ki he pa’anga ‘oku fetafe’aki, pea mo e lipooti ‘o e ngaahi ngaue fakapa’anga, ‘o ‘ave ki he kau memipa ‘o ‘oua ‘e toe si’i hifo ‘i ha ‘aho ‘e fitu (7).
- 6.3. Ko e fakamatala Pa’anga kuo ‘osi ‘aotita’i ‘e fakahu ia ki he Fakataha Lahi Fakata’u.
- 6.4. Ko e pa’anga kotoa pe ‘a e TRU ‘e fakahu ia ki ha Pangike ‘i Tonga ‘o kuletiti ki he TRU pea ko e ngaahi ‘akauni ‘e paasi pe tali ia ‘e he Poate pea fakamo’oni hingoa ki ai mo fakahoko ‘o fakatatau ki he ngaahi fiema’u ‘a e Konisitutone ko eni pea moe lao.
- 6.5. ‘E fakapapau’i ‘e he ‘Ofisa Pule Ma’olunga (CEO) ‘oku ‘osi fokotu’u mo fakahoko ‘a e ngaahi naunau mo e ngaahi fokotu’utu’u ngaue ki he ngaahi ngaue fakapa’anga ke leva’i mo pule’i lelei ‘a e ngaahi me’a fakapa’anga ‘a e TRU
- 6.6. Ko e ngaahi ‘akauni ‘a e TRU ‘e ‘aotita’i fakata’u ‘e he ‘Aotita ‘e fili ‘e he Fakataha Lahi Fakata’u.

7. HA’I ‘E HE KONISITUTONE ‘A E KAU MEMIPA:

- 7.1. Ko e memipa kotoa
 - 7.1.1. ‘Oku ha’i ia ‘e he Ngaahi Lao mo e Ngaahi Tu’utu’uni.
 - 7.1.2. Kuopau ke fakapapau’i ‘oku tali ‘e he kau memipa ke ha’i kinautolu ‘e he Ngaahi lao mo e Ngaahi Tu’utu’uni.
 - 7.1.3. Kuopau ke fakahoko ‘i he’enu ngaahi lao ‘oku fakapapau’i ‘e he kau memipa ‘oku tali mo fakahoko ‘enu kau memipa ‘a hono ha’i kinautolu ‘e he Ngaahi Lao moe Ngaahi Tu’utu’uni pea pehe ki he ngaahi ‘iunioni kau mai pea mo e ngaahi kalapu mo e ngaahi sino’i ngaue pe tokotaha felave’i mo e va’inga pe pule’i ‘o e “Akapulu ‘i Tonga ni, ke nau tali ke ha’i kinautolu ‘e he Ngaahi Lao moe Ngaahi Tu’utu’uni koeni.

- 7.2. 'Ilonga ha lao pe ha tu'utu'uni 'oku fehangahangai mo e Konisitutone ko eni pe ko e ngaahi lao 'o e Va'inga pe ko e fakatonotonu fakafonua 'oe ngaahi lao makehe, tu'utu'uni pe ngaahi me'a kuo tali 'e he 'Akapulu 'a Mamani pe 'Akapulu Oceania 'e mahino ia 'oku 'ikai ke hoko.

8. MEMIPA KI HE NGATA'ANGA 'ETE MO'UI

- 8.1. 'I ha fakataha lahi 'e lava ke fili ai ha kau memipa ke nau memipa ki he ngata'anga 'o 'enau mo'ui, 'a ia ko e fili 'i ha ni'ihiki kuo mahulu atu 'enau fai fatongia ha ngaahi ta'u 'o 'ikai si'i 'I he ta'u'e 20 ki he TRU. Ko e tokotaha 'oku fokotu'u mai kuopau ke fokotu'u mai pea pou'ou'i 'e he Memipa 'Iunioni 'e toko ua pea ko e ngaahi fokotu'u koia 'e tauhi ia 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'o e TRU 'o 'ikai si'i hifo ha 'aho 'e tahafa (14) ki mu'a 'i he Fakataha Lahi pea ke 'oatu 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'o e TRU ki he kau memipa 'o 'oua si'i hifo ha 'aho 'e 7.
- 8.2. Koe fili 'e fakahoko 'i he founa koe paloti fakapulipuli, 'aia kuopau ke ma'u 'e he ni'ihiki kuo fokotu'u ha vahe tolu 'e fa 'o e ngaahi fili pe vouti 'a e kau Memipa 'oku ngofua ke nau fili.
- 8.3. 'I hono fili ia, 'e 'ata ki he memipa ki he 'ene ngata'anga 'ene mo'ui ke 'i he Fakataha Lahi kotoa 'o e TRU pea ki ha tikite hu ki he kotoa e ngaahi va'inga mo e 'elia mo e nofo'anga 'i he mafai 'o e TRU pea mo ha toe monu'ia 'e hilifaki he TRU mei he taimi ki he taimi.
- 8.4. 'E foaki ki he Memipa kuo memipa ki he ngata'anga 'ene mo'ui 'ae Pine Faka'ilonga Mavahe 'o e Memipa ki he ngata'anga 'ene mo'ui.
- 8.5. Ko e kau va'inga 'akapulu kotoa pe 'oku nau 'i he Holo 'oe Kau 'iloa 'i he 'Akapulu 'a Tonga 'oku fakahoko aipe 'enau kau ki he Memipa ki he Ngata'anga 'enau mo'ui.
- 8.6. Ko e fakahoko 'o e memipa ki he Ngata'anga 'o ete mo'ui 'oku 'ikai ke kau ai 'a e ngaahi totonu ki he fili pe vouti.

9. 'ULUNGAANGA, 'IKAI KE TALANGOFUA KI HE NGAHI LAO pea moe FAKAFAIKEHEKEHE'I 'E HE KAU MEMIPA

- 9.1. Ko e Memipa kotoa pe 'o e 'Iunioni, pea mo e kau 'ofisiale pea mo e kau va'inga, kuopau ke nau talangofua ki he Ngaahi Tu'utu'uni 'a e 'Akapulu 'a Mamani, Konisitutone ko eni pea mo hono ngaahi Tu'utu'uni, kau atu ki ai 'a e Tu'utu'uni ki he 'Ulungaanga 'aia 'oku ha atu 'i he Tepile 6 pea mo ha ngaahi fokotu'u kuo tali mei he ngaahi fakataha 'a e 'Iunioni, pe koia kuo fa'u 'e he Poate. 'I ha me'a 'e fehangahangai ai 'a e Tu'utu'uni 'ae 'Akapulu 'a Mamani pea mo e Konisitutone ko eni pe ko ha ngaahi tu'utu'uni pe fokotu'u mei he Konisitutone ko eni, pea 'e tu'ulahoko 'a e Tu'utu'uni 'a e 'Akapulu 'a Mamani.
- 9.2. 'I ha talangata'a pe 'ikai fai ki ha Lao pe Tu'utu'uni pe ko e 'ikai ke fai ha ngaue ki ha tu'utu'uni 'a e TRU pe ko e Poate, pe ko ha taimi kuo hanga ai 'e ha Memipa 'Iunioni 'o fakangofua ha kalapu pe ha memipa 'oku ne pule'i ke ne fakahoko ha me'a pehe pea 'e malava leva ke;
- 9.2.1. Sasipeni pe tuli fakataimi 'i ha fo'i taimi pea/pe
- 9.2.2. Tuli; pea/pe
- 9.2.3. Ha toe ngaahi tautea kehe (kau ai 'a e fakahoko ha toe tautea kehe pe tautea pa'anga) 'o fakatatau ki he Poate Fakamaau Tangi 'a e TRU.
- 9.3. Ko e Memipa kotoa pe 'oku ne fakafaikehekehe'i ha fonua, pe ha tokotaha, pe

ha kulupu ‘o ha kakai koe’uhi ko ‘enau matakali pe fefine pe tangata, pe ko e anga ‘ene fakafotunga ‘ene manako, pe ko e lea, pe ko e tui fakalotu, pe tui fakapolitikale, pe ko ha to e fa’ahinga ‘uhinga pe ‘oku hoko ia ko e ‘ulungaanga kovi ‘aupito pea ‘e malava pe ke ‘iai ha ngaahi tautea ‘e ha atu ‘i he Konisitutone ko eni.

10. NGAARI MEMIPA ‘IUNIONI

- 10.1.** Ko e Ngaahi Memipa ‘Iunioni ‘o e TRU ko e Memipa ‘Iunioni ia kuo fakahu ‘e he TRU ko e memipa ‘i he Konisitutone ko eni pea hiki pe lekooti ‘i he Lesisita ‘o e kau Memipa ‘o tauhi ‘e he CEO.
 - 10.1.1. Tukukehe ha to e ngaahi fokotu’u ‘i he Konisitutone ko eni, ‘e ‘ikai ke mavahe pe ‘ikai ke to e kau mai ha Memipa ‘Iunioni mei he TRU kae ‘oua kuo foaki atu ha tohi ‘oku tali ‘enau mavahe mei he TRU ‘e he TRU
 - 10.1.2. ‘E ‘ikai ngofua ke kau atu ha Memipa ‘Iunioni ki ha Kautaha ‘Akapulu tukukehe pe ‘a e TRU.
 - 10.1.3. ‘E fakapaupau’i ‘e he ‘Akapulu ‘Iunioni Takitaha ‘oku ‘ikai ke va’inga ha timi ‘akapulu ‘oku nau pule’i pe tokanga’i mo ha ngaahi timi ‘oku ‘ikai ke nau Memipa ‘Iunioni ‘o kau ki ai mo ha ngaahi timi ‘oku pule’i mei tu’apule’anga, kae ‘oua kuo ma’u ha ngofua tohi mei he TRU.
 - 10.1.4. Ko e ngaahi fakangatangata fakafonua ‘o e Memipa ‘Iunioni takitaha ‘e fakapapau’i ia ‘e he TRU
- 10.2.** Ngaahi tohi kole ke kau mai
 - 10.2.1. ‘I ha feinga ‘a ha taha ke ne hoko ko e Memipa ‘Iunioni, kuopau ke ma’u ‘e he taha kole ha kalapu ‘e 4 pe lahi ange kuo nau fakatahataha ke fai ‘enau ngaahi va’inga pea mo e ngaahi fe’auhi ‘iate kinautolu faka kalapu; pea ke nau ma’u foki mo e ngaahi tu’unga ‘oku fiema’u fakalao mei he taimi ki he taimi ‘I hono tu’utu’uni’i ‘e he ngaahi lao pea mo e ngaahi Tepile ‘oku ha atu pea mo e ngaahi lao tanaki kuo fa’u ‘e he TRU pe ko e Poate.
 - 10.2.2. ‘I he ma’u mai ha tohi kole mei ha sino kuo ne ma’u ‘a e tu’unga ‘oku ha ‘i he palakalafi 10.2,1 pea moe Tepile 1, ‘e lava ke hanga ‘e he TRU ‘o fakahu mai, ko e Memipa ‘Iunioni ke ne tali ke talangofua ki he ngaahi fiema’u ‘a e ngaahi lao ko eni, Ngaahi Tepile pea mo ha ngaahi Tu’utu’uni pe Ngaahi Lao Tanaki ‘oku fa’u mei he taimi ki he taimi pe ko ha toe ngaahi makatu’unga kehe ‘e fiema’u ‘e TRU pe koe Poate mei he taimi ki he taimi.
 - 10.2.3. Ko e tohi kole kotoa pe ke kau mai ‘oku fai tu’utu’uni ki ai ‘a e Poate.
 - 10.2.4. ‘Ilonga ha tokotaha kole ‘oku ‘ikai ke fiemalie ki he tu’utu’uni ‘a e Poate pea ‘oku ‘ataa ke tangi ki he Fakamaau’anga Tangi ‘a e TRU pea ko enau tu’utu’uni ‘e aofangatuku.
- 10.3.** Tu’utu’uni ki he Kau Memipa ‘Iunioni
 - 10.3.1. Ko e ngaahi tu’utu’uni ‘o e kau Memipa ‘Iunioni kotoa ke fakakakato ki he ngaahi kalapu pe ngaahi timi, ‘o tatau pe kohai, ke mahino ‘oku nau tali mo nau fakahoko ‘a e ngaahi tu’utu’uni ‘a e TRU ‘I he ngaahi me’a ‘oku kau tonu ki ai, pea pehe ki he ngaahi lao ‘oe ngaahi me’a fakapalofesiniale kuo tali ‘e he TRU mei he taimi ki he taimi.
 - 10.3.2. ‘E ‘ave ‘a e tatau ‘o e Ngaahi Tu’utu’uni kuo tali ‘e he kau Memipa

‘Iunioni koia pea mo e ngaahi liliu ki he CEO ke tali ‘e he TRU.

- 10.3.3. ‘E lava ke hanga ‘e he TRU pe ko e Poate ‘o foaki ha ngaahi mafai ki he Ngaahi Memipa ‘Iunioni ‘o fakatatau ki ha ngaahi me’a ‘e fiema’u pea fakapotopoto ken au fakahoko mei he taimi ki he taimi ke fakalahi, pe fakangatangata, monomono, pe liliu, pe tamate’i ‘a e ngaahi mafai pe pule foaki koia.
- 10.3.4. Koe pa’anga tukuhau fakata’u ke totongi ‘e he Kau Memipa ‘Iunioni ‘e fokotu’u ia ‘e he Poate ‘a e TRU mei he taimi ki taimi ka e’ fakapapau’i ia ‘e he kau memipa ‘i he Fakataha Lahi Fakata’u.
- 10.3.5. Ko e totongi tukuhau ‘oku totongi ia ki he TRU pea ka ‘ikai totongi ‘i ha ‘osi ha ‘aho ‘e uataha (21), ‘oku ‘iai ‘a e mafai ‘o e Poate ke sasipeni pe tuli fakataimi pe kaniseli ‘a e kau mai ‘a e ‘Iunioni ko eni.
- 10.3.6. ‘E hoko atu pe ‘a e memipa kae’oua kuo ‘osi ‘a e faka’osi ‘o e Fakataha Lahi Fakata’u hili hono totongi ‘o e tukuhau.

10.4 Ngaahi Monu’ia ‘o e Hoko koe Memipa.

- 10.4.1 Ngaahi tokoni fakatekinikale kau ai ‘a e ako ma’ae kau pule ngaue, kau faiako, kau fakamaau etc.
- 10.4.2 Ngaahi Tokoni Kehekehe ‘I he taimi ‘oku ma’u ai
- 10.4.3 Ngaahi tokoni ki he fakalalakala
- 10.4.4 Ngaahi tokoni ki hono fa’u e ngaahi palani ngaue
- 10.4.5 Ngaahi tokoni fe’unga pea felotoi ki hono fokotu’utu’u ke tupu ‘a e kau memipa pea mo e ‘Akapulu.

11. NGAAGHI FAKAMATALA FAKATA’U.

- 11.1. ‘I he ta’u kotoa ‘o ‘ikai laka hake ‘I he ‘aho 31 ‘o Sanuali kuopau ke fakahu mai ‘e he Memipa ‘Iunioni kotoa ki he TRU ‘a e ngaahi me’a ni;
 - 11.1.1. Ha tatau ‘o ene fakamatala fakata’u mo e fakamatala pa’anga, kau ki ai ‘a e fakamatala pa’anga hu mai moe hu atu mo e toenga pa’anga, pea kuo ‘aotita’i, ‘o fakakakato kotoa ‘o e ta’u kuo toki ‘osi.
 - 11.1.2. Lekooti ‘o e tokolahi ‘o e ngaahi timi pea moe hingoa ‘o e kau va’inga ‘oku nau va’inga ‘i he malumalu ‘o kinautolu.
 - 11.1.3. Mo ha fakamatala ki ha toe ngaahi me’a kehe pe ‘i he ngaahi ngaue ‘a e Memipa ‘Iunioni pea mo ha ngaahi me’a na’e fiema’u mai ‘e he Poate.

12. ‘IUNIONI FETOKONI’AKI

- 12.1. ‘I ha ma’u mai ‘o ha tohi kole mei ha Kautaha ‘Akapulu Tonga kuo ‘osi fakalao ‘enau konisitutone ken au kau mai ko e ‘Iunioni Fetokoni’aki ki he TRU, ‘e malava pe ke tali ‘e he TRU ‘i he’ene fakakaukau fakapotopoto mo e mafai ke fakahoko ‘a e kole ko eni ko e ‘Iunioni Fetokoni’aki, ‘aia koe Kautaha ‘Akapulu Tonga kuo nau tali ken au fakahoko ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko eni pea mo e ngaahi Tu’utu’uni mo e ngaahi lao tanaki mai kuo fokotu’u mei he taimi ki he taimi pea mo ha ngaahi me’a kehe ‘e fiema’u ‘e he TRU pe koe Poate mei he taimi ki he taimi.
- 12.2. Kimu’a pea toki tali ha sino ke hoko ko e ‘Iunioni Fetokoni’aki, ‘e fiema’u ‘e he TRU ke hanga ‘e he tokotaha kole ‘o fakahu mai ‘a e ngaahi fakaikiki ‘o ‘enau

kautaha, founa moe anga hono pule'i, fokotu'utu'u 'enau kau ngue pea moe tatau 'o 'enau konisitutone pea mo ha toe fakamatala pe 'e fiema'u 'e he TRU.

- 12.3. 'Oku tali ke kau 'a e Ngaahi 'Iunioni Fetokoni'aki ki he Ngaahi Fakataha lalahi kotoa pea ken au lea ka 'oku 'ikai ke 'iai ha'anau mafai ki he fili.

13. MEMIPA KAU MAI

- 13.1. E malava pe 'a e TRU 'i hono ngaahi mafai pe 'o'ona aofangatuku ke ne fakahu mai ha memipa kau mai ki he TRU ha sino kuo fa'u 'i Tonga pe 'I Tu'apule'anga 'oku ne 'omai ha tokoni ki he TRU ke fakatupu 'a e fakalalakaka mo e ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai 'a e TRU,ka kuopau kuo nau tali ke nau fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni pea mo e ngaahi Tu'utu'uni mo e ngaahi lao tanaki mai kuo fokotu'u mei he taimi ki he taimi pea mo ha ngaahi me'a kehe 'e fiema'u 'e he TRU pe koe Poate mei he taimi ki he taimi.
- 13.2. Kimu'a pea toki tali ha sino ke hoko ko e Memipa Kau mai, 'e fiema'u 'e he TRU ke hanga 'e he tokotaha kole 'o fakahu mai 'a e ngaahi fakaikiki 'o 'enau kautaha, founa moe anga hono pule'i, fokotu'utu'u 'enau kau ngue pea moe tatau 'o 'enau konisitutone pea mo ha toe fakamatala pe 'e fiema'u 'e he TRU.
- 13.3. Oku tali ke kau 'a e Ngaahi Memipa kau mai ki he Ngaahi Fakataha lalahi kotoa pea ke nau lea ka 'oku 'ikai ke 'iai ha'anau mafai ki he fili.

14. POATE 'O E KAU KOVANA

14.1. Memipa ki he Poate:

- 14.1.1. 'E fokotu'u ha Poate ke ne pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi ngaue 'a e TRU 'aia 'oku 'i ai 'a e;
- (i) Ko e toko fa na'e fili 'i he malumalu 'o e Kupu 5.1.4 (Kau Kovana Fili);
 - (ii) Ko e toko tolu (3) na'e fili mai mei he Komiti Fili, Fokotu'u Lakanga mo Pa'anga 'o fakatatau ki he Tepile 2 mo e 4 pea fakahoko 'e he kau kovana fili pea mo e
 - (iii) 'Ofisa Pule Ma'olunga CEO
- 14.1.2. 'E ngofua ki he CEO ke ne ma'u 'a e 'u fakataha kotoa 'a e Poate pea lea ka 'oku 'ikai ke 'iai hano mafai ke fili pe vouti.
- 14.1.3. 'I he toko fitu (7) 'o e kau Memipa Poate, "o kapau 'e ala lava", ke 'oua 'e si'i 'i he tokoua ko e tangata pea tokoua ko e fefine.
- 14.1.4. Ko e fakafofonga mei he MIA (pule'anga) 'e hoko ko e poupu 'o e Poate ka 'oku 'ikai ko ha memipa pea 'ikai hano mafai ki he fili pe vouti.

14.2. Sea mo e Tokoni Sea

- 14.2.1. Ko e Sea 'o e Poate 'e fili ia 'e he kau memipa 'o e Poate pea ko e tokotaha 'o e kau kovana kuo fili. Ko e Sea Fakataimi 'i hono fili 'oe Sea 'o e Poate 'e 'omai mei he taha 'o e kau kovana kuo fakanofu pea loto ki ai 'a e Poate pe ko ha fai pe 'o ha toho hingoa.
- 14.2.2. 'E ma'u 'e he Sea 'a e mafai ke fili ki he ngaahi me'a 'oku fai ki ai ha fakataha, pea mo e fili ke fakapapau'i ha fili pe hiki nima 'i ha ngaahi me'a kuo mahanga ai 'a e ongo fa'ahi ke mahino pe kofe 'e malohi.
- 14.2.3. 'E fili 'e he kau memipa 'o e Poate 'a e Tokoni Sea mei he kau memipa fili 'o e Poate. 'E Sea 'ae Tokoni Sea 'i he Poate mo fakafofonga'i 'a e

Poate 'I he taimi 'oku mama'o ai 'a e Sea.

- 14.2.4. 'E ma'u 'e he Tokoni Sea 'a e mafai ke fili ki he ngaahi me'a 'oku fai ki ai ha fakataha, pea mo e fili ke fakapapau'i ha fili pe hiki nima 'i ha ngaahi me'a kuo mahanga ai 'a e ongo fa'ahi ke mahino pe kofe 'e malohi 'i he taimi 'oku Sea Le'ole'o ai pea ka 'ikai koe fili pe ki he ngaahi me'a 'oku fai ki ai ha fakataha.

14.3. Kau Ngaue kuo Fakahoko

- 14.3.1. 'E fakahoko 'e he Komiti Fili, Fokotu'u Ngaahi Lakanga moe Pa'anga 'o fakatatau ki he Tepile 2 mo e 4 ke fokotu'u ha toko tolu ki he Poate hili 'a e Fakataha Lahi Fakata'u pea mo e fili 'o e toko fa 'o fakatatau ki he Kupu 5 'o e Konisitutone ko eni.
- 14.3.2. 'E fokotu'u atu 'e he Komiti Fili, Fokotu'u Ngaahi Lakanga moe Pa'anga 'i he ngaahi faingamalie 'e malava ke 'i ai ha kakai tangata mo ha kakai fefine 'o 'oua 'e toe si'I hifo 'a e kakai tangata 'e tokoua mo ha kaki fefine 'e tokoua 'i he Poate 'o e kau Kovana.
- 14.3.3. Ko e kau Memipa Poate kuo Fakanofu ten au takitaha 'a e mafai ki he fili 'i he ngaahi fakataha pea tukukehe kapau 'oku nau Sea pea te nau ma'u 'a e mafai ki he fili ki he taimi 'oku mahanga ai ha fili ke fakapapau'i 'a e fa'ahi 'e malohi.

14.4. Loloa 'o e Taimi 'I he Lakanga

- 14.4.1. Koe kau Memipa 'o e Poate 'o e Kau Kovana (tukukehe 'a e CEO) te nau hoko ki honau ngaahi lakanga 'i ha ta'u 'e fa 'aia kau ki ai mo e ngaahi va'inga 'akapulu ki he ipu 'a mamani pea fakatatau ki he kupu ko eni.
- 14.4.2. Vilo 'a e Kau Memipa Poate: 'E maloloo 'a e Memipa Poate na'e fili 'i he ngata'anga 'o 'e taimi na'e fakanofu ia ki ai 'o anga pehe ni;
- (i) I he hoko pea mo e kamata mei he Fakataha Lahi Fakata'u 2026, 'e kamata 'a e vilo takai 'o pehe ni;
- (a) 'I he 2026 'e malolo ai 'a e ongo Memipa 'Iunioni Poate Fili pea mo e Memipa Poate Fokotu'u 'e taha.
- (b) 'I he 2028, ko e ongo Memipa 'Iunioni Poate Fili na'e toe pea moe ongo Memipa Poate Fokotu'u ten au maloloo.
- (ii) 'I he, pea 'e kamata mei he Fakataha Lahi Fakata'u 2030, 'e toe hoko atu 'a e vilo fakata'u ua kuo kamata 'I he kupu (i) 'oku ha 'i 'olunga.
- 14.4.3. 'E fakangofua pe ke lava 'e ha memipa Poate 'o fakahoko ha fatongia 'o 'oua 'e laka hake 'i he ta'u 'e valu hokohoko 'i he lakanga tatau ('aia koe Sea, Tokoni Sea, memipa fili, pe ko ha memipa fokotu'u).
- 14.4.4. Fakatatau ki he 14.4.3 ko ha tokotaha kuo malolo 'i he Vilo Takai 'e ngofua ke fokotu'u ki he to e fili pe to e fokotu'u.

Ko e ni'ihi kuo malolo 'o fakatatau ki he kupu 14.4.2 'e fai 'aki 'a e felotoi pea ka 'ikai pea fai 'aki 'a e fili.

- 14.4.5. Ko e kau memipa kuo fili ki he Poate te nau fakahoko honau ngaahi fatongia mei he taimi ne fili ai kinautolu 'i he Fakataha Lahi Fakata'u pea ten au hoko ko e kau Memipa Poate kae'oua kuo tapuni.
- 14.4.6. 'a e Fakataha Lahi fakata'u hoko'aia te nau hoko atu ki he fili 'I he vilo

takai

- 14.4.7. Ko e kau memipa kuo fili ki he Poate te nau fakahoko honau ngaahi fatongia mei he taimi ne fili ai kinautolu 'i he Fakataha Lahi Fakata'u pea te nau hoko ko e kau Memipa Poate kae'oua kuo tapuni 'a e 'a e Fakataha Lahi fakata'u hoko'aia te nau hoko atu ki he fili 'I he vilo takai

15. NGAahi MAFai MO E NGAahi FATONGIA 'O E POATE

- 15.1. Ko e tu'utu'uni o e ngaahi ngaue 'a e TRU 'e pule'i ia 'e he Poate pea 'e malava ke ngaue'aki 'e he Poate 'a e ngaahi mafai kotoa 'a e TRU 'a ia 'oku fakaivia 'e he Lao, pe ko e Konisitutone ko eni 'o fakahoko 'e he TRU 'i ha Fakataha lahi 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni kuo ha atu 'i he Konisitutone ko eni, pe ko ha ngaahi tu'utu'uni 'i he lao pe ko ha toe ngaahi tu'utu'uni 'oku 'ikai ke fehangaangai mo e ngaahi tu'utu'uni kuo ha atu pe koia kuo fa'u 'e he TRU 'i ha Fakataha lahi, ka 'e 'ikai ha tu'utu'uni 'e fa'u 'e he TRU 'i ha Fakataha Lahi te ne fakata'e'aonga'i ha ngaahi ngaue 'a e Poate na'e fai ki mu'a 'i he fa'u ha tu'utu'uni pehe.
- 15.2. 'E hanga 'e he Poate mei he taimi ki he taimi, pea 'i hono fiema'u, fokotu'u ha kau fakafofonga ke nau fakafofonga'i 'a e TRU pe ko ha toe sino kehe.
- 15.3. 'Oku 'ikai ha uesia 'o e ngaahi mafai 'oku foaki 'e he Kupu 15.1 'e ma'u 'e he Poate 'a e ngaahi mafai 'o nga pehe ni;
- (a) Ke pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi pa'anga mo e ngaahi koloa 'a e TRU pea ke fai 'a e ngaahi feinga pa'anga ke totongi 'aki 'a e ngaahi mo'ua pea moe ngaahi taumu'a 'a e TRU 'I ha'ane ngaahi fiema'u, pea ke ma'u mai 'a e ngaahi totongi 'o e ngaahi mokisi pea mo e ngaahi koloa 'a e TRU
- (b) Ke fokotu'u pe fili ha toko ua mei he kau memipa pe ko ha ni'ihiki kehe ke kau ki he ngaahi komiti pe komiti si'i 'aia 'e fiema'u mei he taimi ki he taimi ke tokoni ki hono fakahoko 'o e ngaahi fatongia. Ko e ngaahi komiti pe komiti si'i ko eni ke fokotu'u ke ne fakatahataha'i ha kongia pe ko e kotoa 'o e ngaahi ngaue 'a e TRU 'i Tonga pe 'i ha toe fonua kehe.
- (c) Ke fokotu'u pe fili ha Penolo 'o ha kau Mataotao 'o ha kau 'ofisa 'o 'ikai si'i hifo 'i ha toko tolu (3) pea ko e tokotaha ai ke ne ma'u ha taukei 'i he faiako fakatu'apule'anga 'i he ta'u 'e nima kuo hili ange ki hono fili 'o e Ngaahi Timi va'inga pea ke fili moe kau faiako, kau pule, kau 'ofisa fakahoko ngaue, pea mo e kau 'ofisiale kehe 'e fiema'u ki he ta'u koia pe ko ha ngaahi taimi kehe;
- (d) Ke fili pe fokotu'u ha penolo faiako 'o fakatamu'a ki he fakahoko ha ngaahi ako ki he faiako ma'ae kau faiako 'o e ngaahi timi;
- (e) Ke fokotu'u
- (i) Ha Kautaha 'a e Kau Fakamaau ke nau fa'u mo fakalakalaka 'a e Fakamaau va'inga 'i Tonga pea ke hoko atu 'a e kau fakamaau 'o fakamaau 'a e ngaahi va'inga 'i he malumalu mo hono pule'i 'e he TRU
- (ii) Ha Kautaha 'Akapulu 'a e kakai Fefine ke nau fa'u mo ngaue ke fakalakalaka 'a e 'akapulu 'a e kakai fefine 'i Tonga;
- (f) Ke fakatahataha'i, pule'i mo fakatonutonu 'a e ngaahi va'inga kotoa 'i he vaha'a 'o e kau memipa 'iunioni, pea ki ha ngaahi tua pe va'inga mo ha ngaahi timi mei tu'apule'anga 'o 'ata ke nau liliu, pe monomono, pe tamate'i 'a e ngaahi lao tanaki mai pe ngaahi tu'utu'uni felave'i mo e ngaahi va'inga 'akapulu kotoa;

- (g) Ke fakatonutonu mo pule'i 'a e founga ngaue 'a e kau memipa 'Iunioni, kau 'ofisiale, kau va'inga pea mo e kau memipa 'Iunioni;
- (h) Ke hilifaki 'ae ngaahi tautea 'i ha ngaahi founga pe koe sasipeni pe tuli fakataimi, pe koe ta'ofi ke 'oua to e kau mai, pe ko ha tautea pa'anga 'o fakatatau ki he Memipa 'Iunioni kuo ne halaia 'i he maumau'i ha taha 'o e ngaahi Tu'utu'uni, pe ko e Ngaahi Tu'utu'uni mo e Ngaahi Lao Tanaki mai 'o e TRU pe ko ha ngaahi makatu'unga 'oku ne pule'i 'a e ngaahi fe'auhi va'inga pe ko e 'ikai ke tali ke ngaue ki he ngaahi fokotu'utu'u pe tu'utu'uni 'a e TRU pe ko e Poate.
- (i) Ke hilifaki 'ae ngaahi tautea 'i ha ngaahi founga pe koe sasipeni pe tuli fakataimi, pe koe ta'ofi ke 'oua to e kau mai, pe ko ha tautea pa'anga 'o fakatatau ki he 'ofisiale pe koe tokotaha va'inga, pe ko ha memipa 'o ha kalapu, kuo ne halaia 'i ha fa'ahinga 'ulungaanga ke hoko ai 'a TRU mo e va'inga 'akapulu 'o ongoongo kovi koe'uhi kuo maumau'i ai 'a e taha 'o e ngaahi Tu'utu'uni, pe ko e Ngaahi Tu'utu'uni mo e Ngaahi Lao Tanaki mai 'o e TRU 'i ha ngaahi 'ulungaanga pe ngaue na'e fakahoko 'i Tonga pe ha feitu'u pe na'e fakahoko ai ha fe'auhi va'inga 'oku kau ki ai 'a e TRU.
- (j) Ke tautea 'i ha founga sasipeni pe tuli fakataimi, pe tuli ke 'ikai ke toe kau mai 'i ha vaha'a taimi pe ko ha tautea pa'anga, 'e fokotu'u 'e he Poate ki ha kau 'Ofisiale pe ko e kau memipa 'o e TRU pe ko e Memipa 'Iunioni, pe ko ha tokotaha va'inga, pe ha memipa 'o ha kalapu, pe ko ha tokotaha mamata va'inga, 'aia kuo halaia 'I he vakai 'a e Poate ki he peti 'I ha ngaahi fe'auhi va'inga na'e fakahoko 'I he malumalu 'o e TRU pe ko ha maumau'I 'o e ngaahi Lao 'o e Palofesiniale pe ko ha fa'ahinga ulungaanga 'ikai ke lelei, pe taau pe faka sipoti lelei;
- (k) Ke fakata'e'aonga lolotonga 'a e malolo ha fa'ahinga feitu'u 'oku hoko ai ha fakamoveuveu 'o felave'i mo ha fe'auhi va'inga.
- (l) Ke fakapapau'i 'a e 'u fehu'i pe koe ngaahi feta'emahino'aki pe vakovi felave'i mo e fokotu'u mo e 'uhinga 'oe ngaahi tu'utu'uni pe ko e ngaahi lao tanaki mai kuo fa'u 'e he TRU pe ko e Poate pe ko ha toe fakalea pe to'o 'e he taha 'oe kau memipa ki he va'inga 'akapulu.
- (m) Ke ngaue'aki ha taha 'o e ngaahi mafai 'o e TRU tukukehe 'aia 'oku tonu ke faka'aonga'i 'e he kau Memipa 'Iunioni.
- (n) Ke fakahu, 'o fakatatau ki he konisitutone ha ngaahi 'iunioni, pe ko ha ngaahi kautaha kehe pe ko ha sino kuo fakatahataha'i kuo nau kole hu mai ke kau mai 'i ha fa'ahinga taimi pe;
- (o) Ke fa'u pe liliu pe tamate'i ha ngaahi tu'utu'uni ki he fakalele 'o e ngaahi fakataha;
- (p) Ke fai ha ngaahi tu'utu'uni ki ha me'a pe 'oku felave'i mo e 'Akapulu ka 'oku 'ikai, pe 'i he fakakaukau 'a e Poate 'oku 'ikai ke fakakau 'a e ngaahi tu'utu'uni koia 'i he ngaahi Kupu pe ngaahi tu'utu'uni pe ngaahi Lao tanaki mai 'o e TRU pea 'e fakahoko ki he Fakataha lahi ;a e TRU pea moe tu'utu'uni na'e fai ki ai.
- (q) Ke fokotu'u, pe liliu pe tamate'i 'a e ngaahi tu'utu'uni pea moe ngaahi lao tanaki mai felave'i mo e ngaue'i mo e pule'i 'o e va'inga 'Akapulu 'i loto 'I hono ngaahi fakangatangata;
- (r) Ke fakahoko 'a e ngaahi faka'eke'eke ki he ngaahi me'a kotoape, ngaahi

fehu'i pea moe ngaahi ke pe feke'ike'i kotoape kuo fakahoko mai 'e ha memipa ki he Poate pe ko ha me'a pe kuo fakakaukau 'a e Poate 'iate ia pe ke veteki 'o fai tu'utu'uni ki ai tukukehe ka 'oku fai tu'utu'uni ki ai 'a e Konisitutone ko eni.

- (s) Ke foaki atu ha kongā 'o hono ngaahi mafai ki ha tokotaha pe ha ni'ihī 'i he fakapapau'i 'e he Poate mei he taimi ki he taimi;
- (t) Fokotu'u ha 'Ofisa Pule Ma'olunga 'a e TRU ki ha vaha'a taimi pea mo hono ngaahi makatu'unga 'oku taau ki ai. 'E hanga 'e he Poate 'o foaki ki he 'Ofisa Pule Ma'olunga ha kongā 'o hono ngaahi mafai 'i ha ngaahi makatu'unga te nau loto lelei ki ai pea te nau lava pe ke to'o pe liliu ha kongā pe ko e kotoa 'o e ngaahi mafai ko eni.
- (u) Fakamaau'i mo fai tu'utu'uni ki ha fetō'aki kehekehe tupu mei ha faka'uhinga'i 'o ha Lao 'o e Va'inga 'aia na'e fanongo ki ai pea fakapapau'i 'e ha Memipa 'Iunioni;
- (v) To e fakakaukau'i ha tangi kuo fakahoko mai 'o ha tu'utu'uni 'a ha Memipa 'Iunioni felave'i mo e to'o 'o e tokotaha, to'o 'a e lesisita pe ha me'a kehe 'o ha kalapu, pe ha timi, pe ha tokotaha va'inga, pe 'ofisiale 'i ha va'inga;
- (w) Foaki atu 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e Ngaahi Lao 'o e Va'inga 'i he taimi 'oku kole mai ai 'e ha taha 'o e kau memipa;
- (x) Fakalelei'i 'a e ngaahi ke 'i he vaha'a 'o e kau Memipa 'i he taimi 'oku kole mai ai ha taha 'o e ongo fa'ahi na'e ke, ki he TRU ke nau tokoni ange;
- (y) Fokotu'u ha Komiti 'Aotita mo e Ngaahi me'a fakatu'utamaki ('aia 'e kau atu ki ai 'o oua to e si'i hifo 'i he tokotaha mei he kau Poate pe kuo nofo, ha Tauhi Tohi pe CPA tau'ataina 'e taha pea mo e Sea ki ha vaha'a taimi ('e 'ikai laka hake ha ta'u 'e tolu) pea mo ha makatu'unga 'e pehe 'e he Poate ke 'ai ki ai;
- (z) Ke fakahoko mo ha ngaahi me'a kuopau ke fakahoko pe 'e fiema'u ke fakahoko koe'uhi ke ola lelei ai 'a e ngaahi taumu'a 'a e TRU.

15.4. Ko e tu'utu'uni 'a e Poate, pea 'i he ngaahi me'a 'oku faka'ataa ia ki ai 'e he Fakaamu Tangi, 'i he ngaahi me'a 'i he kupu 15 ko eni 'e hoko ia ko e faka'osi moe aofangatuku, pea 'e 'ikai ngofua ke fai ai ha tangi ki ha to e sino 'e taha 'oku 'iai 'ene felave'i mo e 'Iunionu, pe 'eke'i 'i Fakamaau'anga Fakalao pe ha to e me'a kehe, tukukehe pe 'a e tangi ki he Fakataha Lahi 'a e "iunioni.

16. NGAAHI FAKATAHA 'A E POATE

16.1.1. Kuopau ke fakataha 'a e Poate 'o 'ikai si'i hifo 'i he tu'o taha 'i he mahina 'e ua, 'i ha taimi mo ha feitu'u 'e fakapapau'i 'e he Poate ke fai ki ai.

16.1.2. 'E lava pe hanga 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'o ui ha Fakataha Lahi Makehe 'a e Poate 'i ha tu'utu'uni 'a e Sea 'i ha fa'ahinga taimi pe, pe ko ha tohi kole kuo fakamo'oni ki ai ha kau memipa 'o oua 'e toko si'i hifo 'i he toko tolu.

16.2. Kuopau ke fakahoko 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga ki mu'a 'i ha 'aho 'e nima (5) 'a e fakataha kotoape 'a e Poate ki he kau Memipa kau ai mo e 'uhinga 'o e fakataha takitaha, tukukehe 'i ha ngaahi me'a fakatu'upake pea ke fakahoko pe ki he kau memipa 'i he faingamalie vave taha.

16.3. Ko e tokolahi 'o e fakataha kae lava ke fakahoko ha fakataha, kuopau ke ma'u ha vaea 'o e kau memipa mafai ki he fili ke nau 'iai kae lava ha fakataha.

16.4. 'I he taimi 'oku 'ikai ke 'iai 'a e Sea 'i ha fakataha 'a e Poate, 'e fakahoko leva

‘e he Tokoni sea hono ngaahi mafai pea ‘i he mama’o ‘a e Sea pea mo e Tokoni Sea pea ‘e fili pe ‘e he Fakataha ha taha ke sea fakataimi

16.5. Fili– ‘I he ngaahi Fakataha Kotoa ‘a e Poate;

- (i) Ko e Memipa Poate kotoa pe tukukehe ‘a e CEO ‘oku ne ma’u ‘a e fo’i fili fakapapau’i ‘e taha.
- (ii) Ko e fili pe vouti ‘i he me’a kotoa ‘i he ngaahi Fakataha ‘e fai’aki ia ‘a e hiki nima, tukukehe ka ‘i ai ha fokotu’u kef ai ha paloti pea tali ‘e he Fakataha.
- (iii) Ko e fehu’i kotoa pe ‘e fakapapa’u’i ia ‘e he tokotalahi taha ‘o e kau fili pe vouti pe hiki nima tukukehe ka ‘iai ha toe ngaahi tu’utu’uni kehe, pea ‘i he taimi ‘e mahanga ai ‘a e fili pea ‘e fakahoko leva ‘e he Sea ‘ene fili ke mahino pe koahi ‘e malohi (lolotonga koia ‘oku ne kei ma’u pe mo ‘ene fili ‘i he fakataha).

17. NGAahi NGAUE PE FATONGIA ‘A E POATE

17.1. Kuopau ke fakahoko ‘e he Poate, ‘o makatu’unga ‘i ha ngaahi tu’utu’uni ‘a e Kau memipa ‘i he Fakataha lahi pea fakatatau mo e Konisitutone;

17.1.1. Pule’i, fakahinohino, tokanga’i pea mo muimui’i ‘a e TRU

17.1.2. Ke ne fakafatongia’aki ‘a e fokotu’u ‘o ha tu’utu’uni ngaue pea mo ha palani ngaue ‘a e TRU.

17.2. ‘E fakapapau’i ‘e he Poate ‘oku;

17.2.1. Fakahoko ‘ae Ngaahi Tu’utu’uni, Ngaahi Fakahinohino, Ngaahi Ngaue ke Fakahoko pea moe Ngaahi Tu’utu’uni Ngaue ‘i he ngaahi taimi totonu pea ‘i he founga fakamatapule.

17.2.2. Ko e ngaahi ngaue na’e tuku ki he Ngaahi Komiti Si’i ke fakapapau’i ‘oku fakahoko pea fakahoko ‘o fakatatau ki he ngaahi tu’utu’uni mo e fakahinohino ‘a e TRU.

17.2.3. Ko ha ngaue pe ko ha sevesi ke fakahoko ki he TRU ‘e ha tokotaha pe ha sino’i ngaue, ke fakahoko ‘o fakatatau mo e ngaahi fakahinohino, ngaahi fiema’u pea mo e tu’unga ‘oku totonu ke fakahoko ‘aki ‘e he TRU;

17.2.4. ‘Oku ne fakafehokotaki mo fakatahataha’i ‘a e ‘Ofisa Pule Ma’olunga pea/pe ko e komiti si’i ‘o e TRU ke fakahoko honau fatongia, pe ko ha lipooti pe fakamatala ki ha ngaue, pe ko ha ngaue na’e fiema’u ke fakahoko ‘e he TRU;

17.2.5. ‘Oku ne fale’i ma’u pe ‘a e TRU felave’i mo ‘e pa’anga hu mai ‘a e TRU, ngaahi fakamole pea mo ‘enau tu’unga fakapa’anga;

17.2.6. ‘Oku ne fale’i ‘a e TRU ‘i he tu’unga ‘oku a’u ki ai ha ngaue pe fatongia na’e tu’utu’uni ‘e he TRU ke fakahoko;

17.2.7. ‘Oku ne fale’i ‘a e TRU ‘i ha fa’ahinga me’a pe ‘e ‘iai ha’ane kaunga ki he TRU;

17.2.8. ‘Oku ne muimui’i mo lipooti ki he TRU felave’i mo e tu’unga ‘oku ‘iai ngaahi fakamole fakapa’anga ‘i he fakamatala fakapa’anga fakata’u ‘oe TRU ‘ai a na’e fakahoko ‘i he Fakataha lahi Fakata’u fakamuimui taha.

17.2.9. ‘Oku fakafehokotaki mo e ‘Ofisa Pule Ma’olunga ki hono fakahoko ‘o e ngaahi tu’utu’uni ‘a e TRU pea moe;

17.2.10. ‘Oku ne fakafaingofua ‘a e tu’uaki atu mo e fakahoko ‘a e ngaahi taumu’a ‘o e TRU.

18. TALI UI 'A E POATE

18.1. 'I hono fakahoko hono ngaahi fatongia mo e ngaahi ngaue, 'oku lipooti ai mo tali ui ai 'a e Poate ki he kau memipa 'a e TRU.

19. NGAahi LAKANGA HOKO FAKAFOKIFA, TO'O 'O HA MEMIPA POATE PEA MO E FAKAHA 'ETE NGAahi FELAVE'I 'E MALAVA KE NE UESIA 'ETE FILI.

19.1. Ngaahi lakanga 'Ataa fakafokifa:

19.1.1. 'I ha fa'ahinga taimi 'e hoko ai 'o ava 'a e tu'unga 'o e Sea 'o e Poate, pea 'e hoko atu ai pe 'a e Tokoni Sea ki he lakanga ko ia.

19.1.2. 'I he taimi 'e hoko ai ha ava ha lakanga koe'uhi ko ha fakafisi pe ha toe 'uhinga, 'o ha kau memipa 'o e Poate kuo fili ma'ae TRU, pea ke ta'ofi foki mo ha mole 'o e ngaahi ngaue 'i he 'ofisi 'o fakatatau ki he Kupu 19.2.3 pea ki mu'a ke ngata 'a e taimi 'o e memipa Poate pea 'e fakahoko leva ki he lakanga koia 'e he Poate 'i he fokotu'u mei he VAR.

19.1.3. Kapau 'e hoko 'ae ava 'a e lakanga 'i loto 'i he mahina 'e tolu pea ngata 'a e taimi 'o e Memipa Poate koia pea 'e malava pe ke fakakaukau 'a e Poat eke 'oua toe fakanofu.

19.1.4. Ko ha tokotaha kuo fili pe fokotu'u, pe fakahoko 'o fakatatau ki he Kupu 19.1.1 pe ko e 19.1.2 'e hoko ki he lakanga 'o e tokotaha kuo nofo mei he 'aho na'e fili ai ia pea 'e ngata ki he 'aho na'e 'osi ki ai hono taimi.

19.2. Tuku ki Tu'a pe To'o 'o ha Memipa pe 'Ofisa TRU:

19.2.1. Tukukehe 'a e tu'utu'utu'uni fakafehangahangai mo eni, 'e 'ikai tuku ki tu'a pe fakanofu fakataimi ha memipa Poate pe ha 'ofisa mei he ngaue'anga, kae 'oua leva kuo loto ki ai 'a e vahe tolu 'e fa o e tokolahi 'o e Fakataha Lahi pea lekooti. Kuopau ke 'ave 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga ha tohi ki he memipa pe 'ofisa koia 'o 'oua si'i hifo ha 'aho 'e fitu (7) pea kau atu ai 'a e ngaahi 'uhinga 'o e tuku ki tu'a pea mo e 'aho 'e fai ai 'a e Fakataha 'e fokotu'u ai hono tuku ki tu'a.

(a) Kapau 'e tuku ki tu'a ha 'ofisa pe memipa na'e fili 'i he Tu'utu'uni ko eni, 'e fokotu'u mai leva ha memipa fo'ou 'o fakatatau ki he Kupu 19.1.2 tukukehe kapau 'e pehe 'e he Poate ke nau ngaue ki lakanga 'ataa 'o fakatatau ki he Kupu 19.1.3

(b) Kapau 'e tuku ki tu'a ha memipa na'e fokotu'u 'i he Tu'utu'uni ko eni, 'e fokotu'u mai leva ha memipa fo'ou ki he Poate 'o fakatatau ki he Kupu 19.1.2 tukukehe kapau 'e pehe 'e he Poate ke nau ngaue ki lakanga 'ataa 'o fakatatau ki he Kupu 19.1.3

19.2.2. 'E malava pe ke hanga 'e he TRU 'o sasipeni pe tuli 'i ha fo'i vaha'a taimi ha 'ofisa pe ko ha memipa 'o e Poate 'aia kuo nau fakakaukau kuo 'ikai te ne fakahoko 'ae ngaahi fatongia 'o hono lakanga pe ko 'ene fakahoko ha ngaahi me'a 'oku 'ikai ke taau pe fepaki mo e ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai 'a e TRU pe 'Akapulu.

19.2.3. Ko ha 'ofisa pe memipa Poate kuo 'ikai ke ne ma'u ha fakataha hokohoko 'e tolu(3) 'o e TRU pe ko e Poate, 'i ha taha pe 'oe ngaahi fakataha koia, pea 'ikai ha'ane poaki mei he 'u fakataha, 'e lau ia kuo ne tukuange hono lakanga koe memipa Poate 'o fakatatau ki he Kupu 19.1

19.2.4. 'E to'o 'i he taimi pe ko ia ha memipa Poate pe 'Ofisa mei hono lakanga

kapau 'oku mo'ua 'a e 'Ofisa pe Memipa Poate 'i he;

- (a) kuo mo'ua pa'anga lahi 'aupito 'o 'ikai lava 'o totongi pea kuo te'eki ma'u 'a e tu'u tu'uni faka'osi pe ko ha tu'utu'uni 'oku sasipeni te'eki ke 'osi, pe ko ha konga 'o e ngaahi tu'utu'uni 'oku te'eki ai ke fakakato, pe ko ha tu'utu'uni 'a e Fakamaau Lahi 'a Tonga;
- (b) Ko e tokotaha kuo halaia 'i ha hia pea na'e hilifaki hono tautea ke ngaue 'i Pilisone ha ta'u 'e 1 pe lahi ange, pe na'e mo'ua pe halaia 'i ha hia 'o e Faito'o konatapu Kalasi A, tukukehe kapau kuo foaki ha'ane fakamolemole pe kuo ne ngaue'i 'a e tautea na'e hilifaki, pe ko e fua 'a e kanongatamaki 'o e tautea ko ia;
- (c) Ko e tokotaha kuo 'ikai ngofua ke hoko ko ha Talekita pe Tokotaha Tu'uaki pe kau ki hono fakalele ha Kautaha 'i he malumalu 'o e Lao ki he Ngaahi Kautaha 1995 pe ko ha to e Lao kehe 'oku tatatu mo e lao ni;
- (d) Kuo ne hoko ko e tokotaha 'oku 'ikai ke lelei hono 'atamai 'i hono faka'uhinga'i 'e he Tu'utu'uni Ki he Mo'ui Lelei Faka'atamai 1961 pe ko ha toe Lao felave'i mo ia;

19.3. Fatongia 'o e kau memipa mo e kau 'ofisa ke nau fakaha 'a 'enau ngaahi me'a 'oku nau kau ki ai;

19.3.1. Ko e 'ofisa pe memipa kotoa pe 'o e Poate pe ko e TRU 'oku 'iai ha'ane kaunga tonu pe felave'i 'I ha tafa'aki mo ha ngaahi me'a kuo alea'i pe kuo fai ki ai ha aleapau, pe 'oku teuteu ke fakahoko 'e he Poate pe ko e TRU, 'i he'enau 'ili'o'i pe ki he ngaahi me'a ni kuopau ken au fakaha 'a e natula 'o 'enau fekau'aki 'i ha fakataha 'a e TRU pe Poate, ko fe pe 'a e fakataha 'e fai ai 'a e fakataha'I 'o e ngaahi me'a koia.

19.3.2. Ko e fakaha ko eni 'o fakatatau mo e Kupu 19.3.1 'e hiki ia pe lekooti 'i he miniti 'o e TRU pe Poate, kofe pe 'ia kinaua na'e fakahoko ai 'a e fakataha ' fakatatau ki he Tu'utu'uni, pea koe 'ofisa pe ko e Memipa Poate koia e;

(a) 'I kai ngofua hili 'ene fakaha 'ae ngaahi tu'unga 'oku 'i ai, ke ne kau 'i ha ngaahi talanoa, pe alea pe fai tu'utu'uni 'a e TRU pe Poate felave'I mo e fokotu'utu'u pe aleapau;

(b) 'E 'ikai ngofua ke kau 'i ha fili pe vouti ki he tokolahi ke ma'u ha tokolahi 'o e fakataha 'o fakatatau mo e tu'utu'uni ko eni.

19.3.3. Ka 'ikai ke fakahoko 'a e fakaha ko eni 'e he ni'ihiki ko eni 'e hoko leva 'a e tu'utu'uni 'a e TRU pe koe Poate 'o ta'e'aonga.

20. 'OFISA PULE MA'OLUNGA (CEO)

20.1. 'Oku 'ataa pe ki he Poate ke nau fili ha 'Ofisa Pule Ma'olunga mei he taimi ki he taimi ki ha vaha'a taimi pea mo hono ngaahi makatu'unga 'i he'enau fiemalie ki ai. 'Oku malava pe ke hanga 'e he Poate mei he taimi ki he taimi 'o foaki ki he 'Ofisa Pule Ma'olunga ha ngaahi mafai 'a e Poate, 'i ha ngaahi makatu'unga mo e ngaahi tu'utu'uni fakatatau ki he'enau vakai pea malava pe ken au to'o pe liliu 'a e konga pe ko e kotoa 'o e ngaahi mafai ko ia.

20.2. Kuopau ke hanga 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'o;

20.2.1 Tali ui ki he TRU fakafou 'i he Poate ki he pule'i mo tokanga'i fakalelei mo malavalava 'a e ngaahi ngaue 'a e TRU 'i hono pule'i

- mo fakahinohino'i 'oe kau ngaue 'a e TRU.
- 20.2.2 Talangofua ki he Konisitutone ko eni pea mo hono ngaahi tu'utu'uni 'e fa'u mei ai.
- 20.2.3 Fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni na'e fokotu'u mei he ngaahi Fakataha 'a e 'Iunioni pe ko e Poate 'o e Kau talekita;
- 20.2.4 Malu'i mo tokanga'i 'a e 'u koloa mo e naunau 'a e 'Iunioni.
- 20.2.5 Fakapapau'i ko e ngaahi me'a fakapa'anga 'a e 'Iunioni 'oku ngaue'i mo tauhi 'aki 'a e ngaahi tu'unga faka tauhi pa'anga fakatu'apule'anga;
- 20.2.6 Teuteu'i 'a e Patiseti Fakata'u 'a e 'Iunioni ke fakahu ki he Poate pea mo e Fakataha 'a e 'Iunioni;
- 20.2.7 Teuteu'i 'a e Fakamatala ki hono Ngaue'aki 'o e Pa'anga pea mo e Lipooti 'a e Poate 'a e Kau Talekita ki he Ngaahi Fakataha 'a e 'Iunioni;
- 20.2.8 Teuteu'i 'a e Ngaahi Palani Fokotu'utu'u 'o e Ngaue pea moe Palani hono Fakalele 'o e Ngaue 'a e 'Iunioni ke tali 'e he Poate pea mo e Fakataha 'a e 'Iunioni.
- 20.2.9 'I he taimi kotoa pe 'ulungaanga 'aki 'a e leli fakalukufua 'a e va'inga 'akapulu 'iunioni 'I he Pule'anga ni.
- 20.3.** 'E ma'u 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'a e mafai ke fakangaue'i , sasipeni pe tulu fakataimi, tautea mo tuli 'a e kau ngaue 'a e TRU, tukukehe ha ngaahi tu'utu'uni fehangaangai mo eni.
- 20.4.** 'E fakapapau'i 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga ko e ngaahi lekooti totonu 'o e kau memipa 'o e TRU, ngaahi lekooti koloa 'a e TRU, ngaahi lekooti 'o e Ngaahi Ngaue 'a e TRU, pea mo e ngaahi fakamatala pe lekooti kuo 'osi 'aotita'i, 'oku malu mo tauhi lelei.
- 20.5.** 'E hoko 'a e 'Ofisa Pule Ma'olunga ko e tokotaha Fetu'utaki ia ki he Ngaahi me'a Fakapule'anga. 'a e Tru pea 'i he hili pe hono fakahoko ki he lakanga ko e 'Ofisa Pule Ma'olunga, ke ne fakahoko 'i he 'uluaki faingamalie ki he ngaahi mafai fakapule'anga 'a hono fakanofu ia ki he lakanga 'Ofisa Pule Ma'olunga 'ae TRU.
- 20.6.** Ko e fatongia ia 'o e 'Ofisa Pule Ma'olunga ke tauhi 'a e ngaahi miniti 'o e kau ma'u lakanga kotoa pe 'oku fakanofu pea mo e kau memipa 'o e Poate 'o e Kau Kovana; 'a e hingoa 'o e kau memipa 'o e Poate na'a nau ma'u fakataha 'i he ngaahi fakataha pea moe ngaahi ouau mo e ngaahi me'a kotoa pe na'e fai ki ai 'a e talanoa mo e fakataha 'i he ngaahi fakataha 'a e Poate emo e Ngaahi Fakataha Lahi.

21. NGAahi TU'UTU'UNI 'O E 'AKAPULU

- 21.1.** Ko e teunga 'o e timi fakafonua 'a e kakai tangata lalahi 'oe TRU ko e falani lanu kulokula mo e faka'ilonga 'a e TRU 'e ta 'i he fatafata 'o e falani, talausese mutu lanu hinehina, sitokeni lanu kulokula mo hinehina pea 'e lava pe ke kau atu mo e kupesi tapa'i ngatu ki he me'a 'oku ha'i 'i he 'ulu pea mo e vesa 'i ha lanu 'e tali 'e he Poate TRU pea fakatatau ki ha Lao 'a e 'Akapulu 'a Mamani pea mo hono Ngaahi Tu'utu'uni. Ko e ngaahi lanu ko eni 'e malava pe ke liliu 'i he ngaahi taimi 'e fiema'u ai koe'uhi ko ha fepaki 'o e ngaahi lanu pe ko ha ngaahi tu'utu'uni mei he kau ngaue ki hono fakalele 'ae ngaahi fe'auhi va'inga 'akapulu. Fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e 'Akapulu 'a Mamani, ko e ngaahi faka'ilonga, e lava ke kau atu ki he falani, talausese mutu, sitokeni, me'a 'ai 'ulu

pea mo e vesa.

21.2. ‘E hanga ‘e he ‘Ofisa Pule Ma’olunga ‘o

- (a) Tauhi ‘a e lesisita ‘o e ngaahi lanu kuo tali ma’ae Memipa ‘Iunioni;
- (b) Tali ‘a e lanu ke tui ‘e he timi fakafofonga ‘o e memipa ‘Iunioni. ‘E ‘ikai ngofua ki he ‘Ofisa Pule Ma’olunga ke ne tali ha lanu ki ha timi fakafofonga ‘o ha Memipa ‘Iunioni ‘oku nau tui mai ha lanu kuo ‘osi lesisita ia ‘e he Memipa ‘Iunioni kehe.
- (c) and Foaki ange ki he Memipa ‘Iunioni ha lanu kehe ke nau tui ‘i ha fe’auhi kapau ko e lanu kuo lesisita ‘e he memipa ‘Iunioni ki he va’inga fe’auhi ‘oku ‘i he fakakaukau ‘a e ‘Ofisa Pule Ma’olunga ‘oku fu’u ofi ki he lanu ‘o e timi ‘oku ‘ai ken a va’inga fe’auhi.
- (d) Fakapapau’i ‘oku ‘ikai ha kalapu pe ha tokotaha va’inga ‘oku va’inga ‘ilo pau mo ha tokotaha na’e sasipeni pe tuli fakataimi pe ha kalapu na’e tuli, pe ‘i he tokotaha va’inga pe na’e tuli mei ha toe va’inga kehe;

21.3. Ngaahi Va’inga ‘Ikai ke Fe’auhi

‘E ‘ikai ke hanga ‘e ha ‘Iunioni Kau Mai ‘o alea’i pe foaki ha ngofua ke fai ha va’inga ‘oku ‘ikai ke fe’auhi, kapau ‘oku fakaafe’i mai ha taha mei tu’a ‘i he feitu’u ‘oku fakangatangata ki ai, tukukehe kapau kuo ma’u ha ngofua tohi ‘a e Poate. Ko e ‘uhinga ‘o e kupu 21.3 ‘a e “va’inga ‘oku ‘ikai ke fai ai ha fe’auhi” ko e va’inga ‘oku ‘ikai ke kau ‘i ha fe’auhi faka kalapu, pe ko ha fakafofonga faka ‘Iunioni kau mai pe ko ha fokotu’u ‘a e TRU.

22. FAKAMAAU ‘A E TRU KE AOFANGATUKU

22.1. Kuopau ke fakatokanga’i mo tali ‘e he kau Memipa kotoa, ‘oku ma’u ‘e he TRU ‘a e mafai aofangatuku ki hono fakamaau’i mo fai tu’utu’uni ‘i ha ngaahi ke pe vatamaki felave’i mo e ‘Akapulu, pe ko ha tangi pe ko ha to e me’a kehe.

22.2. ‘I ha fakahoko mai ‘o ha tukuaki’i ‘i he mala’e va’inga pe ‘i tu’a ‘o ha ‘ulungaanga ta’etaau ‘oku fakahoko ‘e ha kalapu, timi pe tokotaha va’inga pe ha ‘ofisiale, ‘e fakahoko leva ‘o anga pehe ni;

22.2.1. Ko e Memipa ‘Iunioni ‘aia ‘oku ha’ana ‘a e kalapu, pe timi, pe tokotaha va’inga, pe ‘ofisiale, kuopau ke ne fai ‘e ia ‘a e faka’eke’eke felave’i mo e tukuaki’i ‘o e ‘ulungaanga ‘ta’etaau na’e hoko, ‘o tatau pe na’e hoko ‘i honau feitu’u fakangatangata, pe ‘i tu’a mei ai. Ko e faka’eke’eke ko eni ke fai ‘i he ‘uluaki faingamalie hili hono ‘omai ‘a e launga ko eni ki he Memipa ‘Iunioni. Ko e tokotaha ‘oku launga’i pe koe kalapu pe timi pe tokotaha va’inga ‘oku ‘iai ‘ene totonu ke ‘oatu ha’ane fakamatala ki he faka’eke’eke.

22.2.2. Kapau ‘e hanga ‘e ha Memipa ‘Iunioni ‘o fokotu’u ha’anau tu’utu’uni ke tautea (kau ai ‘a e sasipeni pe tuli fakataimi, pe ko e Fakata’e’aonga’i) ha kalapu, pe ha timi, pe ha tokotaha va’inga, pe ha ‘ofisiale, ki ha fa’ahinga ‘uhinga pe, kuopau ke fakahoko ‘a e tu’utu’uni ko eni ki he ‘Ofisa Pule Ma’olunga, pea kuopau ke ne hanga ‘e ia ‘o fakahoko ki he toenga kotoa ‘a e kau Memipa ‘Iunioni. Ko e ngaahi tautea, kau ki ai mo e ngaahi tautea ‘oku hilifaki ‘e he TRU, ‘oku hoko ia ki he ‘u Memipa ‘Iunioni kotoa mei he ‘aho na’e fakahoko ai ‘o tatau aipe pe ‘oku fakahoko tatau ‘a e fakata’e’aonga’i he tu’utu’uni ‘a ha Memipa ‘Iunioni.

22.2.3. Ko ha kalapu, pe ha timi, pe ha tokotaha va’inga, pe ha ‘ofisiale, kuo

tautea 'e ha Memipa 'Iunioni, 'oku 'iai 'ene totonu ke fakahu 'ene tangi ki he TRU 'I loto 'i ha 'aho ngaue 'e hongofulu (10) hili hono tali 'o e tu'utu'uni ke tautea. Koe tangi ko eni ke fakau ki ai mo e tipositi fai tu'utu'uni ki mu'a 'e he TRU, kuopau ke fakafou mai ia 'i he memipa 'Iunioni ki he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'o e TRU ke fakapapau'i 'e he Fakamaau'anga Tangi 'a e TRU.

22.2.4. 'I ha tali ki ha tu'utu'uni 'o ha tangi, 'e kei laumalie pe 'a e tautea;

22.2.5. 'I ha hoko ha 'ulungaanga ta'etaau 'a ha timi, pe tokotaha va'inga pe 'ofisiale 'oku pule fakahangatonu ki ai 'a e TRU, 'e fai leva 'e he TRU pe ko ha komiti kuo fili pe ko ha komiti si'i 'a e faka'eke'eke pea fakahoko mo e tautea. 'I he fakakaukau fakapotopoto pe 'a'ana tokotaha, 'e lava pe ke hanga 'e he TRU 'o fai ha faka'eke'eke 'o tatau aipe pe na'e pule'i hangatonu 'e he TRU 'a e timi, pe koe tokotaha va'inga, pe ko e 'ofisiale pe 'ikai. Ko e tu'utu'uni 'a e TRU pe ko e komiti fili pe komiti si'i 'i he faka'eke'eke koia 'e tu'ulahoko ia ki he ngaahi memipa 'Iunioni kotoa tukukehe ka liliu 'e he Fakamaau'anga Tangi.

22.2.6. and Kapau 'oku tui 'a e he TRU kuo 'iai ha Memipa 'Iunioni kuo 'ikai ke nau fakahoko ha faka'eke'eke totonu ki ha fa'ahinga tukuaki'i 'o ha 'ulungaanga ta'etaau pe ha me'a pe 'e kau kovi ki he 'Akapulu pe TRU, kuopau ke ne fekau'i 'a e Memipa 'Iunioni koia, ke fakahoko 'ae faka'eke'eke pe koe fakakakato 'a e faka'eke'eke kuo kamata pea ka 'ikai ke fakahoko ia, pea 'e fakahoko leva 'e he TRU 'a e ngaue 'e fiema'u ki ai pea

22.2.7. 'E hanga leva 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'o 'oange ha fakatokanga 'i loto 'i ha 'aho 'e fitu (7) (pe si'i hifo 'i ha loto ki ai 'a e ngaahi fa'ahi kotoa) ki he Memipa 'Iunioni, pe timi pe tokotaha 'o e 'aho mo e feitu'u ki he fakataha 'e fakahoko ai 'a e faka'eke'eke 'e he TRU ki he ngaahi me'a kotoa felave'I moia.

22.3. Ko ha sino pe 'oe TRU te ne fai ha fakamaau kuopau ke ne fakapapau'i 'oku fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e fakamaau totonu 'i he ngaahi 'ouau pea moe ngaahi fai tu'utu'uni koe'uhi ka 'ikai fakahoko ia pea 'e 'iai leva 'a e totonu 'a e tokotaha na'e tukuaki'i 'I he faka'eke'eke ke ne tangi.

22.4. Ko e ngaahi lao, fatongia moe ngaahi mafai 'oku lava fakahoko 'e he TRU 'i he tu'utu'uni ko eni, 'e lava ke fakahoko 'e he Poate, Fakamaau Tangi pe ko ha komiti kuo fokotu'u pe ko ha komiti ngaue kuo fokotu'u 'e he TRU 'o taumu'a ki he Tu'utu'uni ko eni, pea ko e tu'utu'uni pe 'e fokotu'u 'e he Poate, pe Fakamaau Tangi, Komiti Fili pe Komiti Ngaue 'i he malumalu 'o e tu'utu'uni ko eni', e fakahoko ia koe tu'utu'uni 'i he Kupu 4.2.3 pe 15.3, tukukehe ka 'iai ha tu'utu'uni kehe 'a e TRU 'i ha Fakataha Fakata'u.

22.5. Tukukehe ka 'iai ha tu'utu'uni makehe, ko e 'u tu'utu'uni kotoa 'e lava pe ke hanga 'e he kau Memipa 'i he Fakataha Lahi 'o toe vakai'i pea ko e alea'i pea ko e tu'utu'uni 'e loto ki ai 'a e fakataha 'e aofangatuku (tukukehe ka 'oku 'I ai ha lao ke ne faka'ikai'i).

23. KO E SILA MO E FAKAHOKO FAKALAO 'O E NGAHI TOHI.

23.1. Ko e sila 'o e TRU 'e tauhi ia mo pule'i 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga pea 'e sitapa'i ia ki ha fa'ahinga tohi pe tu'utu'uni kuo hiki'i ha pepa, 'i ha tu'utu'uni 'a e Poate pea moe ongo fakamo'oni 'a e Sea pe ko e Tokoni Sea pea mo e taha 'o e kau memipa fili pe fokotu'u 'o e Poate 'i he'enau fakataha ki ai.

- 23.2. Fakahoko 'o e Ngaue: Koe ngaahi aleapau pea moe ngaahi fatongia 'oku pau ke fakahoko 'a ia 'oku fiema'u ke fakamo'oni ai 'a e TRU 'e lava ke fakamo'oni:
- (i) Kapau ko e aleapau 'o ha kekelele pea ko e sila 'a e TRU, pea
 - (ii) Kapau ko ha aleapau, pea ko e Sea pe Tokoni Sea 'o e Poate pea mo e taha mei he kau memipa fili pe fokotu'u 'o e Poate

24. LILIU 'O E KONISITUTONE

- 24.1. Ko e Konisitutone 'a e TRU kuopau 'e 'ikai ke liliu, pe 'e tanaki mai ki ai, pe 'e tamate'i, kae'oua kuo fili pe vouti ki ai ha tokolahi 'o oua 'e si'i hifo 'i he tokolahi ko e vahe tolu 'e fa 'o e kau fakafongonga fili 'o e TRU 'a ia kuo nau 'i he Fakataha Lahi kuo fakahoko ke alea'i 'a e ngaahi liliu ko ia.
- 24.2. Ko e fakatokanga ki ha ngaahi liliu, pe tanaki, pe tamate'i kuopau ke fakafou 'i ha tohi ki he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'o 'oua si'i hifo 'i he 'aho 'e tahafa (14) ki mu'a 'i ha fakataha 'a ia 'e fakahoko ai 'a e fakahu ki hono alea'i 'o e liliu, tanaki pe tamate'i koia.
- 24.3. Ke 'oua 'e si'i hifo 'i he 'aho 'e fitu(7) 'a hono fakahoko 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'o e TRU ki he kau memipa kotoa 'o e TRU 'aki ha tohi fanongonongo felave'i mo e fakataha mo e taumu'a 'o e fakataha.
- 24.4. 'E 'ikai ke to'e 'ia i ha me'a kehe 'e fakahu ki he Fakataha Makehe koia, tukukehe pe 'a e fokotu'u ke liliu, tanaki atu pe tamate'i 'o e Konisitutone.

25. TU'UNGA 'O E KONISITUTONE

Koe Konisitutone ko eni 'oku ne fetongi pea ne tamate'i 'a e ngaahi Konisitutone kotoa kimu'a 'a e Va'inga 'Akapulu 'Iunioni 'a Tonga.

26. VETEKI 'O E KAUTAHA

- 26.1. 'E lava ke veteki 'a e TRU 'i ha founa 'oku 'omai 'e he Lao, pe ko ha lao kuo tali ke ne fakahoko 'a e ngaue ni.
- 26.2. 'I hano veteki 'o e TRU, ko e ngaahi koloa kotoa pe 'oku toe, hili hono totongi 'o e ngaahi mo'ua kotoa, 'e fakafoki kotoa ia ki he TASNOC.
- 26.3. 'I ha taimi 'e hoko ai hono veteki 'o e TRU, pea kuo 'ikai ke laumalie pe 'i ai ha TASNOC, pea ko e ngaahi koloa 'oku toe 'e 'ave ia ki ha me'a pe ko ha ngaahi me'a, 'aia 'e tu'utu'uni ki ai 'a e tokolahi 'o e fili 'e he kau memipa 'I ha Fakataha Makehe 'a e TRU, ka 'e 'ikai ke kau ai ha kautaha sipoti 'oku 'ikai ke fakatupu koloa.

27. NGAAHI FANONGONONGO

- 27.1. Founa hono fakahoko 'o e Fanongonongo: Ko ha fanongonongo 'o fakatatau ki he Konisitutone ko eni, kuopau ke fakaha 'i ha tohi pea lava ke fakahoko fakafo'i tuitui ki he tokotaha kotoa 'aki 'a e tufa tohi, pe 'i he misini fax, pe ko e 'imeili 'I he initaneti.
- 27.2. Ko hono tali 'o e fanongonongo: 'E mahino kuo tali 'a e fanongonongo 'aki 'a e;
- (i) Tufa ki he tokotaha koia, pea ne tali;
 - (ii) Kapau na'e li 'i he positi 'ofisi, hili ha 'aho 'e tolu hono li;
 - (iii) Kapau na'e 'ave 'i ha misini fax, ko e tohi tali kuo 'ave ki he fika 'o e tokotaha koia, 'oku ne fakaha ai kuo 'ave 'a e fanongonongo koia; pea
 - (iv) Kapau na'e 'ave 'i ha 'imeili, 'i he aho koia, tukukehe kapau na'e 'ikai ke 'iai ha fetu'utaki mai kuo 'iai ha fehalaaki, 'I ha fakahoko mai hili 'a

e taimi 5 efiafi, 'e lau pe kuo ma'u 'a e fanongonongo 'i he 'aho 'e taha.

28. FANONGONONGO 'O E NGAahi FOKOTU'U

- 28.1** Koe ngaahi fokotu'u kotoa pe kuopau ke 'iai 'a e tokotaha na'a ne fokotu'u pea mo e tokotaha na'a ne pou pou'i.

29. TAMATE'I, TAUHI, PEA MO E NGAahi FEHIKITAKI

- 29.1** Ko e ngaahi koloa kotoa pe, ngaahi totonu pea mo e ngaahi mo'ua kotoa pe 'a ia 'oku ha kimu'a 'i hono tali 'o e Konisitutone ko eni, e fakahoko kotoa 'i he malumalu mo e mafai 'o e kupu ko eni ke hiki kotoa ki he 'Iunioni 'o hoko ko 'ene koloa, totonu mo e mo'ua 'o 'ikai ha toe ngaue kehe.
- 29.2** Ko e toko taha kotoa pe na'e fakanofu ko e Mempipa ki he ngata'anga 'o 'ene mo'ui 'I he malumalu 'o e 'Iunioni 'Akapulu 'a Tonga, (pe koe Va'inga 'Akapulu 'Iunioni 'a Tonga) 'e kei hoko atu pe 'a honau ngaahi lakanga 'o hang epe kuo fakanofu kinautolu 'i he kup 8 'o e Konisitutone.
- 29.3** Ko e tokotaha kotoa pe na'e fakangaue'i 'e he Kautaha 'Akapulu 'Iunioni 'a Tonga pea nau fakahoko ha ngaue 'a e Kautaha 'Akapulu 'Iunioni 'a Tonga kimu'a pea fakahoko 'a e Konisitutone ko eni, 'e lau pe kuo nau hoko atu aipe ki he ngaahi ngaue 'a e 'Iunioni
- 29.4** Ko e ngaahi makatu'unga 'o e ngaahi ngaue koia, 'oku foaki 'e he Poate ki he kau ngaue, 'a ia oku ma'u ia mei he kupu si'I 29.3 'e lau pe 'oku tatau mo e ni;ihi kuo nau ma'u 'a e ngaahi monu'ia koia kimu'a hono tali 'o e Konisitutone ko eni, kau ki ai mo 'enau vahenga, ngaahi monu'ia pea mo e ngaahi makatu'unga 'o enau ngaue.

TEPILE 1 NGA AHI ME'A 'OKU FIEMA'U KI HE'ETE HOKO PEA MO E NGA AHI NGAUE KI HONO FAKAHOKO 'O HA MEMIPA FO'OU

1. **Memipa ki he Memipa 'Iunioni :** Ko ha tohi kole ke hoko ko ha memipa 'i he TRU ko e Memipa 'Iunioni, kuopau ke fakakakato 'a e ngaahi me'a 'oku ha atu, 'i lalo, 'i he anga hono fiema'u, ke te hoko pea ke hokohoko atu ko e memipa 'o e TRU;
 - (a) Ke fakahoko kita 'e he 'Akapulu 'Iunioni 'i hoto feitu'u, pe faka vahenga, pe ha to e 'Akapulu 'Iunioni 'oku fekumi ke hoko ko e Memipa 'Iunioni.
 - (b) Lekooti pe hiki 'a e ngaahi timi 'oku nau kau mai, pe 'e kau mai ki he tokotaha 'oku tohi kole;
 - (c) 'Omai mo e lisi 'o e kau va'inga kuo lesisita;
 - (d) Kau ki ai mo ha fakamatala 'o e feitu'u 'oku fakangatangata mei ai 'a e tohi kole, mo ha palani 'o ha mape 'oku tuhu'i mahino ai 'a e feitu'u mo hono fakangatangata;
 - (e) Ke fokotu'u mai 'e ha sino'I ngaue kuo nau hoko ko e Kautaha pea ko 'enau Konisitutone kuo tali 'e he TRU;
 - (f) Ko 'enau kau ma'u lakanga na'e fili 'o fakatatau ki he konisitutone 'a e Memipa 'Iunioni
 - (g) 'Oku 'iai 'enau tohi pangike pea mo 'enau tu'asila;
 - (h) 'Oku fakahu mai ki he Poate 'enau fakamatala pa'anga fakata'u;
 - (i) Lava ke totongi honau ngaahi mo'ua;
 - (j) Totongi 'a e tukupau fakata'u ki he TRU, ko e lahi 'o e pa'anga koia 'oku fakapapau'i ia 'e he TRU;
 - (k) 'Oku ne fokofu'utu'u mo fakalele 'i he si'isi'i taha 'a e ngaahi fe'auhi ko eni;
 - (i) 'I he fakahoko fakata'u ha va'inga tautau toko XV pea/pe ko e va'inga tautau toko 7 ma'ae kakai tangata pea mo e kakai fefine, pe ko ha fe'auhi 'e taha ma'ae kakai tangata pea taha ma'ae kakai fefine pe ko e tautau toko XV pe ko e tautau toko 7 pea va'inga ha takai 'e ua pea mo e fe'auhi faka'osi 'i he ngaahi fe'auhi pea lahi ange 'i ha faka'osi uike pe 'e taha pea mo ha fe'auhi ma'ae fanau iiki.
 - (l) Kuopau ke ma'u 'e he tokotaha kole 'o 'oua to e si'i hifo 'i ha kalapu 'e fa (4) 'i he'ene ngaahi fe'auhi ke lava 'o kau ki he tohi kole ki he memipa 'i he Memipa 'Iunioni;
 - (m) 'Oku ne lava ke ne 'a e kau fakamaau ke lava lelei ai 'a e fakalele 'o e ngaahi va'inga fe'auhi;
 - (n) 'Iai 'ene palani ngaue;
 - (o) Fakahu 'a e Fakamatala Fakata'u ki he TRU 'o fakahoko ai 'a e ngaahi fakamatala felave'i mo e ngaahi me'a 'oku fiema'u 'i 'olunga pe ko ha ngaahi me'a 'oku fiema'u 'e he TRU;
2. **Memipa ko e Fekautaha'aki 'Iunioni**
 - 2.1. Ko ha tohi kole ke hoko ko e memipa ki he TRU ko e Fekautaha'aki 'Iunioni kuopau ke fakahu mai 'i he tohi ki he 'Ofisa Pule Ma'olunga pea kuopau ke;
 - (a) Fakaha mai ai ko e tokotaha tohi kole ko e kautaha 'akapulu fakafonua pea ko 'enau kau memipa ko e kau tangata'i pe fefine'i fonua ('o faikehekehe ia mo engaahi kulup 'oku nau pikinga mo ha ngaahi feitu'u 'i Tonga) pea/pe 'oku 'ilo'i 'e he ngaahi kupu fekau'aki 'o e 'Akapulu Tonga ko e kautaha fakafofonga 'akapulu fakafonua;
 - (b) 'Omai pea mo e fakaikiki 'o e anga hono pule'i 'o e kautaha pea moe fokotu'utu'u 'oe kau memipa pea mo e tatau 'o 'enau ngaahi tu'utu'uni pe ko e konisitutone;

- (c) Fakaha mai ai kuo lava 'e he tokotah kole 'o fokotu'u mo fakalele 'a e ngaue'anga 'o 'oua si'i hifo 'i ha ta'u 'e ua mei he taimi na'e fakahu mai ai 'a e tohi kole.

3. Memipa ko e Memipa Kau Mai

3.1. Ko ha tohi kole ke hoko ko e memipa ki he TRU ko e Memipa Kau Mai kuopau ke fakahu mai 'i he tohi ki he 'Ofisa Pule Ma'olunga pea kuopau ke;

3.2.

- (a) Fakaha mai 'oku pe ko e tokoni 'e fakahoko, 'e fakalahi 'a e langa fakalalakala pea toe tanumaki 'a e ngaahi tokanga 'a e 'Akapulu 'o Tonga; ka kuopau ki he sino ko 'eni ke muimui ki he ngaahi kupu'i tu'utu'uni ngaue, tu'utu'uni pe ngaahi founga ngaue kuo fa'u mai pea mo ha ngaahi makatu'unga 'e fakapapau'i mai he TRU pe ko e Poate;
- (b) Omai pea mo e fakaikiki 'o e anga hono pule'i 'o e kautaha pea moe fokotu'utu'u 'oe kau memipa pea mo e tatau 'o 'enau ngaahi tu'utu'uni pe ko e konisitutone
- (d) Fakaha mai ai kuo lava 'e he tokotah kole 'o fokotu'u mo fakalele 'a e ngaue'anga 'o 'oua si'i hifo 'i ha ta'u 'e ua mei he taimi na'e fakahu mai ai 'a e tohi kole.

4. Ko hono Fakakaukau'i 'o e Memipa

4.1. 'I loto 'i he uike 'e ua hili hono ma'u 'o ha tohi kole ke hoko ko e memipa 'i he TRU ko e Memipa Fekautaha'aki pe Memipa Kau Mai, 'o fakatatau ki he Tepile 1, 'e hanga leva 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'o:

- (a) Tufa ha tatau 'o e tohi kole ki he kau Memipa Poate; pea
- (b) Fakaafe'i 'a e Poate ke nau fakaha 'a 'enau ngaahi fakakaukau felave'i mo e tohi kole 'i ha tohi ki he Poate, 'i loto, 'o 'oua to e laka hake 'i ha uike 'e ono hili hono tufa 'o e tohi kole ki he kau Memipa 'o e Poate.

5. Fakakaukau 'a e Poate

5.1. Hili 'a e taimi kuo tuku 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'i he kupu 4.1 (b) 'e hanga 'e he Poate 'o:

- (a) Fakaukau'i 'a e tohi kole ki he memipa;
- (b) Lava ke fokotu'u mai ke toe 'omai ha ngaahi fakamatala mei he tokotaha kole memipa, pe ko ha to e tokotaha kehe 'oku fakakaukau 'a e Poate 'oku totonu ke 'omai, pea fakafelave'i tonu, ka 'e 'e 'ikai ke toe fu'u fakaloloa;
- (c) Will make a determination. Fai ha tu'utu'uni.

6. Kapau 'e tali 'e he Poate ha tohi kole ke memipa ki he TRU (kau ai ha tohi kole ke fakataha'i) , 'e fakahoko leva 'o Memipa 'a e tokotaha kole, mei he 'aho na'e tali ai 'e he Poate, pe ko ha toe 'aho pe, 'e loto ki ai 'a e Poate;

7. Kapau 'e 'ikai ke tali ha tohi kole ke memipa ki he TRU 'e he Poate, 'e malava pe ke hanga 'e he tokotaha tohi kole 'o fakahu ha'ane Tangi ki he Fakamaau'anga Tangi, 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e Konisitutone ko eni, pe ko ha'ane to e fakahu mai 'ene tohi kole 'i loto 'i ha mahina 'e ono (6).

TEPILE 2: FOKOTU’U, FILI MO E FAKAHOKO ‘O E LAKANGA PATALONI, PALESITENI, MEMIPA POATE MO E KAU ‘OFISA

1. **Fokotu’u ‘o e Pataloni, Palesiteni, Kau Memipa Poate Fili pea moe/pe Kau Memipa Poate Fokotu’u:** Ko e ngaahi fokotu’u ki he kau kanititeiti ke fili ki he lakanga ‘o e Pataloni pe ko e Kau Memipa Poate kuopau ke;
 - (a) Ma’u ‘e he ‘Ofisa Pule Ma’olunga ‘o oua ‘e si’i hifo ha ‘aho ‘e tahafa (14) kimu’a ‘i he ‘aho ‘o e Fakataha Lahi ‘e fai ai ‘a e fili ‘o e ‘u lakanga Pataloni pe Kau Memipa Poate;
 - (b) Omai fakataha mo e tohi mei he tokotaha ‘oku fokotu’u, ‘oku loto ki ai pea fakamo’oni mai ai.
 - (c) ‘Omai fakataha mo e tohi ‘oku fakaha mai ai ‘a e tokotaha ‘oku ne poupou’i ‘o fakatatau ki he kupu 2, pe kupu 3 (koeha pe ‘a e kupu ‘o kaunga hangatonu ki ai).
2. **Fokotu’u ki he lakanga Kau Memipa Poate:** Ko e fokotu’u ‘o ha ni’ihi ki he lakanga ‘o e Kau Memipa ‘oe Poate, ‘oku ngofua pe ia ke fokotu’u ‘e ha taha ‘o e kau Memipa. Koe fokotu’u kotoa pe kuopau ke poupou’i ‘e ha memipa ‘e taha kehe. Kuopau ke hanga ‘e he fokotu’u mai ‘o e tokotaha koia, ‘o fakapapau’i mai ko e tokotaha ‘oku fokotu’u ‘oku lolotonga, pe ‘i hano fakanofu ki he lakanga, ‘e hokohoko atu ko e tokotaha ‘oku tau’ataina.
3. **Fokotu’u ki he lakanga Palesiteni pe ko e Kau Memipa Poate Fili.** Ko e fokotu’u ‘o ha ni’ihi ki he lakanga ‘o e Palesiteni pe ko e Kau Memipa Fili ‘oe Poate, ‘oku ngofua pe ia ke fokotu’u ‘e ha taha ‘o e kau Memipa ‘Iunioni. Koe fokotu’u kotoa pe kuopau ke poupou’i ‘e ha Memipa ‘Iunioni e taha kehe.
8. **Tohi Kole Ke Fokotu’u ko ha Memipa Poate Fili:** Ko ha tokotaha ‘oku fie hoko ko ha Memipa Poate Fili, kuopau ke fakakakato ‘a e ngaahi me’a ‘oku ha atu, ‘i lalo;
4.
 - (a) Fokotu’u ai ‘a e ngaahi taukei mo e ngaahi fakamo’oni ako ‘a e tokotaha tohi kole;
 - (b) Kuopau ke ne hanga ‘o fakapapau’i mai ‘oku lolotonga, pe ‘i hano fakanofu ki he lakanga, ‘e hokohoko atu ko e tokotaha ‘oku tau’ataina
 - (c) Fakapapau’i mai te ne (tangata pe fefine) lava ‘o, pea ‘e hokohoko atu ke ngaue, mo fakakaukau tau’ataina ki ha kupu fengau’e’aki, pe ko ha ngaahi kupu fengau’e’aki ‘i he ‘Akapulu ‘a Tonga, pea ‘i he ngaahi leli fakalukufua ma’ae ‘akapulu ‘i Tonga katoa; pea
 - (d) Fakapapau’i kapau ‘e fakahoko ki he lakanga te ne (tangata pe fefine) fakahoko ‘i he taimi pe ‘e hoko ai, kuo ‘i ha tu’unga kuo ‘ikai ke tau’ataina.
5. **Tuku atu ki he Komiti Sivi, Fokotu’u Lakanga mo e Pa’anga:** ‘E hanga leva ‘e he ‘Ofisa Pule Ma’olunga, hili pe ‘a e Fakataha Lahi Fakata’u, ‘o ‘ave katoa ‘a e ‘u tohi kole kotoa ki he ki he fokotu’u lakanga pe ko e sivi ‘o fakatatau mo e Konisitutone pea moe Tepile ki he Komiti Sivi, Fokotu’u Lakanga mo e Pa’anga;
6. **Fatongia ‘o e Komiti Sivi, Fokotu’u Lakanga mo e Pa’anga:** Fakatatau ki he Tepile 4, ‘e hanga ‘e he Komiti Sivi, Fokotu’u Lakanga mo e Pa’anga ‘o;
 - (a) Fakakaukau’i ‘a e ngaahi fokotu’u ki he Kau Fokotu’u Memipa Poate kuo fakahu mai mei he ‘Ofisa Pule Ma’olunga ‘o fakatatau ki he kupu 5 ‘oku ha atu ‘i ‘olunga;
 - (b) Ke tanaki atu hono fakakaukau’i ‘ae kupu 5 mo e 6 ‘o e Tepile 4, fai ha

fakatokanga tohi ki he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'o 'ikai laka hake 'i he uike 'e ua, hili 'a e Fakataha lahi 'a ia 'oku fai ai 'a hono fili 'o e kau Memipa Poate, 'o fakaha ai 'a e ngaahi hingoa 'o e ni'ihi kuo 'omai mei he Komiti Sivi, Fokotu'u Lakanga mo e Pa'anga ki he ngaahi lakanga, pea mo 'enau fokotu'u mei he ni'ihi koia, 'a lelei taha mo fe'unga ke nau hoko ki he ngaahi lakanga 'oku 'ataa ki he Kau Memipa 'o e Poate; pea

- (c) 'I he fai honau fatongia ko hono fokotu'u mai 'o e ni'ihi ko eni, 'o tanaki atu ki he ngaahi me'a 'oku fiema'u ke fakakakato 'o fakatatau ki he Konisitutone ko eni kuopau ke hanga 'e he Komiti Sivi, Fokotu'u Lakanga mo e Pa'anga 'o fakapapau'i ko e ni'ihi ko eni 'i he'ene ala lava ke 'oua 'e toe toko si'i hifo 'i he toko ua fefine pea mo e toko ua tangata ken au kau ki he Poate 'o e Kau Kovana 'o e TRU.

7. Fakapapau'i 'e he Poate pea mo hono fakahoko ki he kau tohi kole ki he ngaahi lakanga: 'I he 'uluaki faingamalie pe 'e ala lava, hili hono ma'u mei he Komiti Sivi, Fokotu'u Lakanga mo e Pa'anga 'o fakapapau'i 'a 'enau fokotu'u pe ngaahi fokotu'u ki he ngaahi lakanga 'o e Poate, 'e hanga leva 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'o fakahoko 'a e ola ko eni ki he Poate. 'E hanga leva 'e he Poate 'o fai 'enau fakapapau'i 'o e ngaahi lakanga ko eni 'i loto 'i he houa 'e favalu (48). Hili 'a e ma'u mai 'a e tu'utu'uni 'a e Poate, kuopau ke fakahoko 'i loto 'i he houa 'e uafa (24) 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga, tukukehe ka toe 'iai ha ngaahi faka'eke'eke mei he Poate, 'a e ola 'o e ngaahi tu'utu'uni ko eni ki he kau tohi kole kotoa, ki he ngaahi lakanga 'o e Memipa 'o e Poate 'o tatau aipe pe na'e lava pe 'ikai.

8. Tu'utu'uni ke Aofangauku: Ko e ngaahi fokotu'u mei he Komiti Sivi, Fokotu'u Lakanga mo e Pa'anga pea mo hono fakapapau'i 'e he Poate 'a e ni'ihi ko eni ki he ngaahi lakanga 'o e Memipa Poate Fokotu'u na'e 'ataa 'oku aofangatuku ia, tukukehe pe ka 'iaia ha tangi pe to e vakai'i 'i ha ngaahi 'uhinga 'i he ngaahi tu'utu'uni 'o e fakahoko tatau ki he tokotaha kotoa.

9. Ko hono 'ave takai 'o e Ngaahi Hingoa kuo fokotu'u ki he ngaahi lakanga: 'E 'ikai ke to e si'i hifo 'i ha 'aho 'e fitu(7) kimu'a pea fai 'a e Fakataha Lahi, 'e fai ai 'a e fili 'o e ngaahi lakanga 'o e Kau Pataloni, Palesiteni mo e kau Memipa Fili 'o e Poate, 'e fakahoko 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga ha fakatokanga tohi ki he Memipa kotoa 'o fakaha ia 'a e kau kanititeiti kuo fokotu'u ki he ngaahi lakanga 'ataa 'o e Pataloni, Palesiteni pe ko e Memipa Poate Fili pea mo e hingoa 'o e ni'ihi ke fokotu'u ki he ngaahi lakanga 'ataa 'o e Memipa Poate Fokotu'u. 'I he taimi tatau pe 'e tuku atu 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga ki he kau Memipa kotoa'a e ngaahi me'a ni ki he kau Memipa kotoa felave'i mo e Kanititeiti takitaha moe lakanga 'oku feinga ki ai.

(a) Ngaahi fakaikiiki 'o hono piokalafi pea mo e hisitolia 'o 'ene ngaue 'o fakafonu ki he tohi pe foomu ma'ae Kanititeiti takitaha;

(b) Fakamatala 'o e Hisitolia Ngaue, Ngaahi Fakamo'oni ako, pea mo e ngaahi lavame'a, kuo teuteu'i mai 'e he Kanititeiti takitaha.

10. Ko hono toe fili pe toe fokotu'u ki he ngaahi lakanga 'a e kau memipa kuo nau maloloo. Fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni a'e Konisitutone ko eni, 'e ngofua ki ha Pataloni, Palesiteni moe Memipa Poate Malolo ke kau ki ha toe fili pe fokotu'u 'o ha lakanga.

11. Fili 'o e Pataloni, Palesiteni pe ko e Memipa Poate Fili: 'I he Fakataha Lahi, 'oku 'ataa'a e kau Fakafongga Memipa 'oku 'iai honau mafai ke fili pe vouti, ke nau fili 'a e tokotaha ke Pataloni, tokotaha ke Palesiteni pea mo e Kau Memipa Poate ki he ngaahi

lakanga 'oku 'ataa, mei he kau kanititeiti kuo fokotu'u mai. Kapau 'oku tatau pe 'a e fika 'ia 'o e kau kanititeiti mo e ngaahi lakanga 'oku 'ataa, 'e 'ikai ke toe fiema'u ke to e fai ha fili lakanga, pea 'e fakahoko pe 'a e kau kanititeiti koia ki he ngaahi lakanga ko ia ('i he lava 'a e sivi mo vakai'i 'e he Komiti Sivi, Fokotu'u Lakanga mo e Pa'anga). Ko e Sea Fakataimi 'o e Fakataha Lahi ki he fili 'o e Palesiteni ko e fakafofonga 'o e 'Akapulu 'a Mamani, pe ko e Oceania, pe ko e MIA, 'a ia 'oku nau 'i he fakataha, 'o fakahokohoko pe 'i he fokotu'u kuo ha atu. Kapau 'e 'ikai ha taha 'ia nautolu 'e 'i he fakataha, pea 'e toki fili leva 'e he fakataha ha Sea Fata-taimi.

12. 'I he faingamalie lahi taha 'e malava, ke 'oua 'e si'i hifo 'a e kau memipa 'e toko fa (4) 'o e kau Memipa Poate Fili, ko e tokotaha ai ko e fefine, pea ko e tokotaha ai ko e tangata.

13. Ko e kau Kanititeiti kuo fokotu'u ki he ngaahi lakanga fili 'o e Poate 'e lava ke nau:

(a) 'I he vaha'a taimi 'o e fokotu'u kanititeiti pea mo e Fakataha Lahi Fakata'u, fai 'a e talanoa pe fetu'utaki pea moe kau memipa 'o e TRU, ki he ngaahi me'a 'oku nau tokanga ki ai 'aki ha ngaahi founga 'oku nau fakaukau 'oku taau.

(b) Fakahoko ki he Fakataha Lahi Fakata'u 'o 'oua 'e laka 'i ha miniiti 'e nima (5) 'enau takitaha lea, 'o fakamatala, pea 'e 'ikai ngofua ke nau ngaue'aki ha ngaahi tohi pe ha ngaahi 'ata ke tokoni ki he'enau fakamatala lea.

14. Fakahoko 'o e Kau Memipa Poate kuo Fokotu'u : 'I ha taimi 'o 'oua 'e toe laka hake 'i ha uike 'e ua, hili 'a e Fakataha Lahi 'a ia na'e fai ai 'a e fili lakanga 'o e kau Memipa Poate, pe 'i he hoko ha 'ataa 'a e lakanga fakafokifaa 'o ha Memipa Poata na'e fokotu'u, 'e hanga leva 'e he Komiti Sivi, Fokotu'u Lakanga mo e Pa'anga 'o fokotu'u ki he Poate ha Memipa Poate na'e fokotu'u ke ne tapuni 'a e lakanga 'oku 'ataa 'i he Poate tupu mei he mavahe 'a e tokotaha Memipa Poate na'e fokotu'u. ('o kapau 'oku 'iai ha taha pehe). Ko e tokotaha koia, 'aia 'i hono fakahoko fakatatau ki he kupu 5 mo e 6 'o e Tepile 4, 'e fakaukau ai 'a e Poate ko e tokotaha leli taha ia ki he lakanga.

15. Fokotu'u ki he Kalasi 'e Ua:

15.1. 'E lava pe ke fokotu'u ha tokotaha ki he lakanga 'o e Memipa Poate Fili pea mo e lakanga 'o e Memipa Poate Fokotu'u 'i he taimi pe 'e taha.

15.2. 'E ikai ke ngofua ke hoko ha tokotaha ko e Memipa Poate Fili pea mo e Memipa Poate Fokotu'u 'i he taimi tatau pe. Ka fili ha tokotaha ki ha lakanga 'e 'ikai ngofua ke ne to e fekumi ke fokotu'u.

16. Taimi: Fakatatau ki he tu'utu'uni 'o e Konisitutone ko eni, koe kau Memipa Poate 'oku fili pea/pe 'oku fokotu'u:

(a) Ki ha taimi 'oku kamata mei he 'aho 'o hono fakanofu ia ki hono lakanga pe ko e fili pe ko e fokotu'u pea 'e ngata ki he 'osi 'a e Fakataha Lahi fakata'u 'o fakatatau ki he Kupu 14.4 'o e Konisitutone ko eni (tukukehe 'a e Tepile ko eni)

(b) 'E 'oua 'e laka hake 'i ha ma'u lakanga 'i he lakanga tatau 'i ha taimi 'e hokohoko ai 'o tu'o ua.

17. Fakaloloa 'o e Lahi Taha 'o e Taimi 'i ha lakanga:

17.1. Tukukehe ka 'i ai ha ngaahi kupu pe tu'utu'uni 'i he Konisitutone ko eni 'e fepaki mo ia, ko ha Memipa Poate kuo ne ma'u ha lakanga tatau 'i ha taimi ma'u lakanga hokohoko 'e ua, 'e 'ataa pe ke to e fili pe fokotu'u ko e Memipa Poate, ki ha to'e taimi ma'u lakanga 'e taha, pe to e lahi ange, kapau 'oku fimalie 'a e kau Memipa 'oku 'i ai 'a e ngaahi makatu'unga makehe mo taau

ki he toe fili pe fokotu'u ke toe hoko atu 'a e tokotaha ko ia (kau ki ai mo e fokotu'u 'o e Memipa Poate ki he lakanga ko e 'ofisa 'o e 'Akapulu 'a Mamani). 'I he me'a felave'i mo e;

- (a) 'I he fokotu'u 'o e memipa Poate eke ne hoko ko e memipa Poate Fili pe Memipa Poate Fokotu'u, ko e Memipa 'Iunioni 'oku ne fai 'a e fokotu'u kuopau ke ne fokotu'u mai 'a e ngaahi makatu'unga makehe ki hono fokotu'u mai 'a e tokotaha koia ke to e fakaloloa 'a e taimi ke hoko atu 'I he lakanga koia pea;
 - (b) Ko e Memipa Poate 'oku kole ke fokotu'u ki he lakanga Memipa Poate Fokotu'u, kuopau ke 'omai tohi 'e he Komiti Sivi, Fokotu'u lakanga mo Pa'anga 'a e ngaahi makatu'unga ke hoko atu ai 'a e falaloloa 'o e ma'u lakanga 'a e tokotaha ko eni.
- 17.2. Kapau ko e Memipa Poate fili 'oku feinga ia ke 'ia i ha faikehekehe ki he ngata'anga 'o 'ene ma'u lakanga pea kuopau leva ke tali ia 'e he tokolahi ko e vahe tolu 'e ua 'o e kau memipa 'i ha Fakataha lahi kimu'a 'i he Fakataha Lahi ki hono fili 'oe kau memipa 'o e Poate.
- 17.3. Kapau ko e Memipa Poate fokotu'u 'oku feinga ia ke 'ia i ha faikehekehe ki he ngata'anga 'o 'ene ma'u lakanga, pea kuopau leva ke fakahu 'ene tohi kole ki he Komiti Sivi, Fokotu'u Lakanga mo e Pa'anga 'o 'ikai si'I hifo 'i ha 'aho 'e tahafa (14) kimu'a 'i he Fakataha Lahi Fakata'u.

18. Fili 'o e Kau memipa Poate.

Ki ha fili 'o e Kau Memipa Poate:

- (a) 'E fakahoko ia 'i he paloti fakapulipuli.
- (b) Ko e Memipa 'oku fakamafai'i ke fili kuopau ke ne fili ki he kau kanititeiti kotoa 'oku fiema'u ke nau hoko ki he lakanga 'o fakatatau ki honau fakahokohoko,
- (c) Ke ne ikuna, kuopau ke ma'u 'e he kanititeiti 'a e tokolahi lahi taha 'o e ngaahi fili pe vouti 'i he ngaahi fili fakahokohoko 'oku fakahoko;
pea ko e taumu'a 'o e ngaahi ngaue ko eni:
- (d) Kapau 'e ma'u 'e ha kanititeiti 'a e si'isi'i taha 'o e fili pe vouti 'i he paloti, 'e to'o leva 'a e kanititeiti ko ia mei he lisi 'o e hingoa 'o e ni'ihii 'oku nau kau ki he fili hoko pea mo ha to e lau 'o ha ngaahi lau 'o e tokolahi 'o e kau fili pe vouti.
- (e) Kapau 'e 'a ia ha kau kanititeiti 'e toko ua pe lahi ange 'oku nau ma'u 'a e ngaahi fika ma'ulalo tatau 'i he ola 'o e fili paloti pea:
- (f) Kapau 'oku toe ha toko tolu pe lahi ange 'i he paloti, 'e to'o leva 'a e kau kanititeiti kotoa na'e ma'ulalo taha 'a e fika 'o e fili kia nautolu mei he lisi 'o e hingoa 'o e ni'ihii 'oku nau kau ki he fili hoko, pea mo ha to e lau 'o e tokolahi 'o e kau fili pe vouti. Ke he hoko atu 'o e fili pe ko ha toe lau 'o e fili pe
- (g) Kapau 'oku to e 'a e tokosi'i hifo 'i he toko tolu 'i he toenga 'o e paloti, ko e toenga 'o e kau kanititeiti koia 'e lau pe kuo fili kinautolu (tukukehe ha ngaahi tu'utu'uni 'a e Konisitutone ko eni) pea mo e kau kanititeiti 'oku nau 'ataa ken au kau ki he paloti hoko mai 'o kapau 'e toe fiema'u pea;
- (h) Ko e fika pe lahi 'oe fili pe vouti 'oku ma'u 'e ha kanititeiti 'i ha paloti 'e 'ikai ke tuku atu kae'oua kuo fakakaukau 'a e Sea 'o e Fakataha Lahi 'oku fakapotopoto ke tuku atu pe fakaha 'i he tu'unga 'oku 'iai.

19. Ngaahi Lakanga 'oku 'Ataa Fakafokifa

'E hanga 'e he Poate 'i he fale'i 'a e Komiti Sivi, Fokotu'u Lakanga Mo e Pa'anga 'o

fakafonu 'a e ngaahi lakanga 'oku 'ataa pea mo hono fiema'u ke fakafonu 'o fakatatau mo e Konisitutone ko eni.

TEPILE 3: FAKALELE 'O E FAKATAHA LAHI

1. **Fanongonongo 'Ikai Angamaheni:** Ka 'i ai ha ngaahi me'a 'e hoko 'oku 'ikai ko e anga maheni ia 'o e fakahoko ha fanongonongo 'o ha Fakataha Lahi, 'e lava pe ke 'oua 'e fakatokanga'i, 'o kapau 'e 'ikai ke 'o hake 'e he kau ma'u fakataha kotoa 'a e kau memipa 'i he Fakataha Lahi, pe ko ha loto taha 'a e kau Memipa 'i he Fakataha Lahi ke tukuange 'a e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke anga maheni koia.
2. **Fakataha 'Ikai Angamaheni:** Ka 'i ai ha ngaahi me'a 'e hoko 'oku 'ikai ko e anga maheni ia 'o e founa pe fakalelei 'o e Fakataha Lahi, 'e lava pe ke 'oua 'e fakatokanga'i, 'o kapau 'oku 'iai 'a e tokolahi 'o e kau memipa 'oku fiema'u ke lava ke fai ha fakataha, pea 'oku nau loto ke tukuange 'a e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke anga maheni koia pe ko 'enau ma'u fakataha mo 'ikai 'o hake 'a e ngaahi me'a 'oku 'ikai anga maheni koia.
3. **Fokotu'u 'o e Fakafofonga:** 'Oku 'ikai ke ngofua ha fakafofonga 'i he TRU.
4. **Ko e Tokolahi Fe'unga ke fai ha Fakataha:** 'E 'ikai ngofua ke fai ha alea'i 'o ha ngaahi me'a 'i ha Fakataha Lahi kapau 'oku 'ikai ma'u 'a e tokolahi ke fai ha fakataha. Ko e tokolahi 'oku fiema'u ke fai ha Fakataha Lahi (kau ki ai mo ha Ngaahi Fakataha Makehe) ke 'oua 'e to e tokosi'i ange 'i he vahe ua 'e tolu (2/3) 'o e kau fakafofonga kuo fakamafai'i, pea ha hono fakaikiki 'i hekupu 5.2.6 (i) pea 'oku nau 'i he fakataha.
5. **Sea:** 'E fakahoko 'e he Sea 'o e Fakataha Lahi 'a e ngaahi ouau kotoa 'o e fakataha. Koe Sea 'o e Fakataha Lahi ko e;
 - (a) Ko e Palesiteni 'o e TRU pe;
 - (b) Kapau 'oku mama'o 'a e Sea , ko e fakafofonga 'o e 'Akapulu 'a Mamani, pe ko e 'Akapulu Oceania pe ko e MIA 'oku nau 'i he fakataha pea 'i he fakahokohoko koia. Kapau leva 'e 'ikai ke 'iai ha taha 'ia nautolu 'e fili 'e he kau ma'u fakataha ha'anau Sea Fakataimi.
6. **Koe fili pe vouti ke fakapapau'i ha fili 'i ha mahanaga 'a e fili:** Koe Sea 'o e Fakataha Lahi 'oku 'iai hono mafai ki he fili pe vouti ki he fakapapau'i 'o ha fili kuo mahanga. 'E lava pe ke faka'aonga'i 'e he Sea hono mafai ki he fili pe vouti 'i he ngaahi fokotu'u 'i he fakataha 'o kapau ko e Sea 'oku 'iai 'ene totonu ke fili ko e Memipa Fakafofonga. Ko e Palesiteni ko ene fili 'oku 'i he fili ke fakapapau'i 'o ha fili kuo mahanga pe.
7. **Ngaahi Mafai ke Tolo pe Ta'ofi 'o ha fakataha:** Ko e Sea 'o ha Fakataha Lahi:
 - (a) Te ne lava ke toloi ha fakataha mei he taimi ki he taimi, pea mei he feitu'u ki he feitu'u makatu'unga 'i he'ene fakakaukau 'oku taau 'i he taimi koia.
 - (b) Te ne lava ke toloi pe ta'ofi ha fakataha 'o kapau 'e hoko 'i he fakataha ha moveuveu pe pule'ingata'a, pe fu'u ma'uloloa, pea 'i he fakakaukau 'a e Sea 'e ikai fakahoko lelei 'a e ngaahi me'a 'o e fakataha, tukukehe 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e Konisitutone ko eni pea 'ikai loto ki ai 'a e fakataha; pea
 - (c) Te ne toloi 'a e fakataha 'i he fai tu'utu'uni 'a e fakataha, pea 'e 'ikai ke fakahoko ha ngaahi me'a mei he fakataha toloi kae 'oua kuo fakakakato ha ngaahi me'a na'e tuku mei he fakataha lahi. Ko e ngaahi me'a mei he fakataha toloi pea mo hono fanongonongo 'e 'ikai fiema'u ia tukukehe kapau 'oku toloi 'a e Fakataha Lahi 'o lahi ange ha uike 'e ono.
8. **Ngaahi Me'a 'oku te'eki ai ke kakato:** Kapau 'oku ta'ofi ha Fakataha Lahi 'e ha Sea 'o e Fakataha, 'e lava pe 'e he Sea 'o fokotu'u ki he Fakataha ha me'a mei he Fakataha kuo te'eki ai ke kakato 'i he Fakataha pea 'oku fiema'u ke fai ki ai ha fili pe hiki nima, ke hikinima'i 'e he Fakataha 'o 'ikai hano to e alea'i.

9. **Kau Fai Sivi:** 'I he Fakataha Lahi kotoa kuopau ke 'iai ha kau Fai Sivi 'o 'oua 'e tokosi' i hifo 'i he tokoua, pea kuopau na'e fokotu'u kinautolu 'e he Poate pea tali pea fakapapau' i 'e he kau memipa 'i he Fakataha, ke nau tauhi 'a e lekooti, mo lau 'a e ngaahi fili pea moe fili fakapapau' i 'o e fili mahanga.
10. **Fili pe Vouti:** Tukukehe 'i ha tu'utu'uni makehe 'oku haa atu 'i he Konisitutone ni, ko e fili pe vouti kotoa 'i he Ngaahi Fakataha Lahi 'e fakahoko 'i he Paloti fakafufuu pe ko e lea 'aia 'oku fakahoko atu ia 'i he kupu 13 ki he 15 (kau katoa)
11. **Lea 'i he Fetongi 'aki:** Fakatatau ki he kupu 15 pea tukukehe ka 'oku tu'utu'uni ki ai 'a e Konisitutone ko eni, 'i he ngaahi fokotu'u taki taha, 'e hanga 'e he Sea 'o e Fakataha Lahi 'o:
- (a) 'Eke ki he kau Memipa 'Iunioni pe 'oku 'i ai ha loto 'oku 'ikai ke ne tali ke fai 'a e fili 'o e ngaahi fokotu'u 'aki 'a e lea;
 - (b) Kapau 'oku 'ikai ke fakaha ha ta'eloto ki ai, 'e hoko atu 'a e fili 'o fakatatau ki he kupu 14;
 - (c) Kapau 'e 'iai ha ta'eloto ki ai 'o fakahoko mai 'e ha Memipa 'Iunioni, pea 'e fai 'a e fili 'i he Paloti Fakapulipuli.
12. **Fili 'aki 'a e Lea:** 'I he taimi 'e fai ai 'a e fili 'i ha Fakataha Lahi 'aki 'a e lea, kuopau ke hanga 'e he Sea 'o;
- (a) Ui ki he ngaahi fili pou pou ki he fokotu'u ke fakalea mai pea;
 - (b) Pea ui ki he ngaahi 'oku 'ikai ke pou pou ke fakalea mai;
- Kapau 'oku 'ikai fakaha ha ta'eloto ki ha fokotu'u, pea 'oku tali leva 'a e fokotu'u. Kapau 'oku 'iai ha fakaha lea 'oku 'ikai ke pou pou ki he fokotu'u, pea kuopau leva ke fai 'a e fili 'i hono hiki nima'i, tukukehe kapau 'oku 'iai ha fokotu'u ke paloti' i fakapulipuli.
13. **Fili 'aki 'a e Paloti Fakapulipuli:** 'E malava pe ke fokotu'u 'e ha Memipa 'Iunioni 'i ha Fakataha Lahi ke fai ha paloti fakapulipuli, pea 'e malava ke fokotu'u ia ki mu'a 'i ha fili le'o pe fili hiki nima. 'E fakahoko 'a e paloti fakapulipuli 'i he founa kuo fakaha atu 'i he Konisitutone ko eni.
14. **Ola 'o e paloti fakapulipuli:** Ko e ngaahi fili 'oku fai 'i ha paloti fakapulipuli 'e lau ia 'e he kau Fai Sivi pea te nau fakahoko ki he Sea 'a e tokolahi 'o e ni'ihina' a nau fili 'o pou pou ki he fokotu'u pea moe tokolahi 'o e ni'ihina' e 'ikai te nau pou pou ki he fokotu'u. 'E hanga leva 'e he Sea 'o fakahoko ki he Fakataha Lahi 'a e ola 'o e fili.
15. **Makatu'unga 'o e Ngaahi Fili:** 'I ha fakafekiki 'o ha tali mo ha ta'etali 'o ha fili 'i he Fakataha Lahi, 'e hanga 'e he Sea 'o fakapapau' i 'a e tali mo ha ta'etali 'o ha fili pea ko 'ene tu'utu'uni 'e aofangatuku.
16. **Asenita:** Ko e 'asenita 'o e Fakataha Lahi Fakata'u kuopau ke fakahoko 'o anga pehe ni;
- (a) Lotu Kamata
 - (b) Tali ui 'o e kau Memipa mo e Kau Fakafofonga 'oku nau 'iai;
 - (c) Lea Talitali 'a e Sea
 - (d) Tali 'oe Miniti 'o e Fakataha Ki mu'a he fakataha koia;
 - (e) Tali 'oe Fakamatala 'a e Poate, 'a ia 'e kau ki ai mo e ngaahi fakamatala mei he

Ngaahi 'Iunioni Sapu pea mo e Ngaahi Kautaha 'Akapulu;

- (f) Tali 'a e Fakamatala Pa'anga kuo 'osi 'aotita'i pea fakamo'oni'i 'a e 'Iunioni ki he ta'u fakapa'anga kuo toki 'osi;
- (g) Tali 'o e Ngaahi Palani Ngaue mo e Fokotu'utu'u 'o e Ngaue pea mo e Pa'anga Patiseti ki he ta'u hoko mai;
- (h) Fili 'o e Pataloni
- (i) Fili 'o e Palesiteni
- (j) Fili 'o e Kau Memipa ki he Ngata'anga 'enau mo'ui.
- (k) Fili 'o e Kau Kovana 'o e 'Iunioni kuo fokotu'u
- (l) Tali mo fakapapau'i 'a e 'aotita 'o e 'Iunioni;
- (m) Fakapapau'i'a e kau memipa kuo fili ki he Komiti Sivi, Fokotu'u Lakanga mo e Pa'anga pe Vahe moe Ngaahi Monu'ia
- (n) Fili 'o e kau memipa 'o e Fakamaau'anga Tangi
- (o) 'I hono fakakaukau'i ha ngaahi fokotu'u, kau ki ai mo ha fokotu'u ke liliu 'a e Konisitutone, pea 'i hano fakahoko 'e 'iai ha'ane uesia 'a e ngaahi me'a kuo ha atu, pea 'e fai leva ha ngaue ki he fokotu'u koia ki mu'a 'i he ngaahi ngaue koia;
- (p) Ha ngaahi me'a kehe
- (q) Lotu Tuku.

TEPILE 4: KOMITI SIVI, FOKOTU’U LAKANGA MO E PA’ANGA PE VAHE MO E NGAahi MONU’IA (“VAR”)

- 1. Fa’u ‘o e Komiti:** Ko e Komiti Sivi, Fokotu’u Lakanga mo e Vahe mo e Ngaahi Monu’ia;
 - (a) Kuopau ke fa’u ia ‘o ‘ikai laka hake ha ‘aho ‘e tolu, mei he ‘aho na’e fai ai ‘a e Fakataha Lahi Fakata’u felave’i mo kinautolu, pea kau ki ai mo e fakakakato ‘e he Komiti VAR ‘oku nau nofo, honau ngaahi fatongia.
 - (b) Te nau ma’u lakanga ‘i ha ta’u ‘e tolu kae’oua kuo fa’u ha Komiti Sivi, Fokotu’u Lakanga mo Vahe fo’ou ‘i he ta’u ‘oku totonu ai ke fakahoko.

- 2. Fa’u:**
 - 2.1. Ko e Komiti Sivi, Fokotu’u Lakanga mo Vahe mo e Ngaahi Monu’ia ‘e ‘i ai ha toko tolu (3) ‘o anga pehe ni;
 - (a) Ko e memipa Poate ki mu’a na’e fokotu’u ‘e he Poate;
 - (b) Memipa ‘Iunioni Palesiteni pe Sea ‘e taha, ‘oku ‘ikai ko ha memipa ‘o ha Poate ‘o ha ‘Akapulu Tonga ‘Iunioni pea ‘oku ‘ikai ke feinga ke fili pe fokotu’u ki ha lakanga (pe koeha pe ha me’a) pea ‘oku fili ‘e he Fakataha Lahi Fakata’u ‘e he Kau Memipa ‘Iunioni (ngaahi fokotu’u ‘oku fai mei fakataha); pea
 - (c) Ha fakafofonga ‘o e MIA, ‘Ulu ‘o e Va’a Sipoti, ‘a ia ‘oku tu’u tau’atina, pea ‘oku ‘ikai ko ha memipa ‘o e ‘Akapulu ‘Iunioni ‘a Tonga, pe ko e memipa ‘o e TRU;

 - 2.2. Ko e memipa ‘o e Komiti Sivi, Fokotu’u Lakanga mo Vahe mo e Ngaahi Monu’ia (VAR) ‘i he 2.1.(b) ‘e fili ia ‘o anga pehe ni;
 - (a) Ko e fili kuopau ke fakahoko ia ‘i ha Fakataha Lahi Fakata’u ‘i hono taimi;
 - (b) ‘I he ngaahi fokotu’u ha kau kanititeiti ki he lakanga ni ‘e he kau Memipa ‘Iunioni, kuopau ke nau fakakaukau’i ‘a e ngaahi taukei mo e lavame’a ‘o ha tokotaha ‘e fiema’u ke ne lava ‘o fakahoko ‘aki ‘a e ngaahi fatongia ‘o e Memipa Sivi, Fokotu’u Lakanga mo Vahemo e ngaahi Monu’ia pea;
 - (c) Koe ni’ihi ne nau ‘osi fai fatongia ‘i he ngaahi lakanga ‘o e Komiti Sivi, Fokotu’u Lakanga mo Vahe mo e Ngaahi Monu’ia ko e memipa fili ‘e ‘ikai ngofua ke nau to e kau ‘i he fokotu’u ki he lakanga ko eni.

 - 2.3. ‘I he faingamalie lahi taha ke malava ke ‘ia i ha fefine ‘e taha pea tangata ‘e taha.

 - 2.4. Ko e kau memipa kotoa ‘o e Komiti Sivi, Fokotu’u Lakanga mo Vahe mo e Ngaahi Monu’ia kuopau ko e tokotaha taau mo fe’unga’ kotoa.

- 3. Sea:** ‘I he fakataha ‘uluaki ‘a e Komiti Sivi, Fokotu’u Lakanga mo Vahe mo e Ngaahi Monu’ia, te nau fili ‘a e Sea ‘o e Komiti Sivi, Fokotu’u Lakanga mo Vahe mo e Ngaahi Monu’ia. ‘E ‘ia i ‘a e mafai ‘o e Sea ki he fili ki he ngaahi fokotu’u pea mo e fili ki he fakapapau’i ha mahanga ‘o ha fili ‘i ha ngaahi fokotu’u. Ko e sea Fakataimi ‘i he fili ‘o e Sea ki he Komiti, ko e Fakafofonga mei he MIA.

- 4. Tokolahi ke lava ha Fakataha:** Ko e tokolahi ‘oku fiema’u ke ma’u fakataha kae lava ‘a e fakataha ko e memipa ‘e toko ua.

- 5. Fatongia/ Fakakaukau’i**
 - 5.1. Ko e Komiti Sivi, Fokotu’u Lakanga mo Vahe mo e Ngaahi Monu’ia te nau;

- (i) Sivi 'a e ngaahi fokotu'u hingoa kotoa ki he fili mo e fokotu'u lakanga, ke fakapapau'i 'oku nau ma'u 'a e ngaahi taukei, mo e ngaahi fakaikiiki 'oku fiema'u ki he ngaahi lakanga takitaha pea;
- (ii) Sivi pea fakapapau'i ko e ni'ihiki 'oku nau pole ki he ngaahi lakanga, 'oku nau ma'u mafai ke nau kau ki ai.
- (iii) Sivi mo fokotu'u ha kau Talekita 'e toko tolu 'o fakatatau ki he Kupu 14 mo e Tepile 2 'o e Konisitutone ko eni.
- (iv) Sivi mo fokotu'u ki he Poate 'a e ni'ihiki ke nau hoko ki he ngaahi lakanga 'oku 'ataa fakafokifa.
- (v) Sivi mo tali 'a e ni'ihiki ke fokotu'u ki he fili 'o e kau Fakamaau Tangi.

5.2. 'I hono fokotu'u mai 'o e ni'ihiki ki he ngaahi lakanga 'oku 'ataa, 'aia 'i he fokotu'u, pea mo e 'ataa fakafokifa, Memipa Poate TRU, pea mo hono tali 'o e ni'ihiki kuo fokotu'u ke nau kau 'i hono fili ki he Poate pea moe Fakamaau'anga Tangi, 'e tokanga 'a e Komisti Sivi, Fokotu'u Lakanga mo Vahe ke to e fakakaukau'i 'o fakafehoanaki;

- (i) 'A e faka'amu 'e lelei fakalukufua ke a'usia ha fakafofonga 'o e ngaahi feitu'ukotoa 'i he Poate.
- (ii) Ke kau ki ai 'a tangata mo fafine pea mo e fiema'u ke fakafofonga'i 'a e kotoa 'o Tonga ni 'i he ngaahi kulupu kotoa 'o e 'Akapulu 'Iunioni 'a Tonga.
- (iii) Ngaahi taukei mo e poto 'oku fiema'u ke tokoni ki he fakalalakaka 'a e ngaahi fai tu'utu'uni 'a e Poate pea;
- (iv) Ko e ni'ihiki kotoape 'oku fokotu'u ki he ngaahi fili ki ha lakanga, ko e ni'ihiki 'oku nau 'fe'unga mo taau'- 'o tatau pe 'i he lao pea mo e 'ulungaanga – ke ne ma'u 'a e lakanga 'a ia 'oku fai 'a e feinga ki ai pe ko hono fokotu'u ki ai.

6. Fokotu'utu'u kihe Poto mo e Taukei 'i he Ngaue'anga:

6.1. 'I hono fokotu'u mai 'o e ni'ihiki ki he Memipa Poate, 'e ngaue'aki 'e he Komiti Sivi, Fokotu'u Lakanga mo Vahe 'a e Fokotu'utu'u kihe Poto mo e Fe'unga 'i he Ngaue'anga;

- (a) Ngaue'aki 'a e tokoni mei tu'a 'i hano fiema'u; pea
- (b) Fakakau 'a e ngaahi fiema'u makehe 'a e 'Akapulu Tonga 'i he taimi koia.

6.2. 'I ha lava hano vakai'i fakata'u 'o e Fokotu'utu'u 'o e Poto mo e Fe'unga 'i he Ngaue'anga, 'e tufa atu 'a e tatau 'o e fokotu'utu'u fakamuimui taha mo e ngaahi liliu na'e fai, 'oku faka'ilonga'i 'aki ha lanu engeenga.

7. Vahe 'o e kau Memipa Poate mo e Kau 'Ofisa

7.1. Vahe: Fakatatau ki he lahi taha fakata'u 'o e pa'anga kuo fakapapau'i 'i he kupu 7.2 'oku ha atu 'i lalo, 'e lava ke hanga 'e he Komiti Sivi, Fokotu'u Lakanga mo Vahe 'o fakangofua ke totongi 'a e vahe pe ko ha ngaahi monu'ia mei he TRU ki ha;

- (i) Ko ha Memipa Poate ki he'ene ngaue ko e Memipa Poate; pe
- (ii) Ko ha 'Ofisa ko 'ene ngaue ko e 'Ofisa; pe
- (iii) Ko ha Memipa Poate pe ko ha 'Ofisa 'i ha'ane toe fai ha to e fatongia kehe, pea 'e lava pe ke fakahoko 'e he TRU ha tohi aleapau ngaue ki he ngaue ko ia.

7.2. Lahi taha 'o e pa'anga ki he totongi 'o e ngaahi vahenga. Ko e lahi taha 'o e pa'anga fakata'u ke totongi 'aki 'a e kau Memipa Poate emo e kau 'Ofisa 'e 'ikai ke laka hake ia 'i he lahi taha 'o e pa'anga na'e tali 'e he Fokotu'u Anga maheni 'i he Fakataha Lahi Fakata'u na'e toki hili ange;

7.3. Ngaahi fakamole: 'E lava pe ke totongi fakafoki ki he Kau Memipa Poate emo e kau 'Ofisa ki ha folau, nofo'anga pea mo ha ngaahi fakamole kehe 'i ha fakahoko 'o ha ngaahi fatongia pe ko e ngaahi ngaue 'o ha lakanga 'oku fakahoko 'e ha Memipa

Poate pe 'Ofisa pea kuo tali pe fakamafai'i 'e he Poate.

8. **Founga:** Tukukehe ka tu'utu'uni atu 'e he Konisitutone ko eni, 'e fa'u pe 'e he Komiti Sivi, Fokotu'u Lakanga mo Vahe mo e Ngaahi Monu'ia 'enau founga ngaue.

TEPILE 5 FAKAMAAU'ANGA TANGI

1. **Fatongia;** Tukukehe ka 'ia i ha to e fakahinohino kehe, ko e fatongia 'o e Fakamaau Tangi, ko e:
 - (a) Felave'i mo e ngaahi tu'utu'uni 'a e Poate:
 - (i) To e fakama'ala'ala mo to e vakai'i 'a e founa ngaue na'e ngaue'aki 'e he Poate 'o ne a'usia 'a e ola na'a nau fai tu'utu'uni ai, pea mo e tangi 'oku fakahoko;
 - (ii) Fakapapau'i pe ko e ngaahi fehalaaki 'i he anga 'o e founa ngaue, pe ko e ngaahi tonounou 'i he founa fai tu'utu'uni 'a e Poate;
 - (iii) Fakapapau'i pe ko e tu'utu'uni 'a e Poate na'a ne maumau'i ha ngaahi totonu 'o e fakamaau totonu mo taau;
 - (iv) Fakapapau'i pe 'i he 'ene tu'u fakalao, na'e 'ikai ha faingamalie 'o e Poate ke ne a'u ki he tu'utu'uni ne nau a'usia, pe ko e tu'utu'uni ne 'ikai ken au lava 'o fakahoko 'i he tu'unga ne nau 'i ai.
 - (b) 'I he ngaahi me'a kotoa, fakahoko ko e Fakamaau'anga Tangi 'i he 'uluaki faingamalie 'o hange pe ha fuofua hopo fo'ou.
2. **Fakapapau'i:** Kapau 'e a'u 'a e Fakamaau'anga Tangi ki ha fai tu'utu'uni 'i he kupu 1 (a) (ii), (iii) pe ko e (iv) fekau'aki mo e Poate, 'e malava ke fakafoki 'e he Fakamaau'anga Tangi ki he Poate ke nau to e vakai'i 'enau ngaue mo ha to e ngaahi me'a kuo fakahā 'e he Fakamaau'anga Tangi ke nau to e vakai ki ai. 'I he ngaahi launga kotoa, ko e tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga Tangi 'e aofangatuku, tukukehe ha tu'utu'uni 'a e Fakataha Lahi 'a e TRU, pe ko ha Fakamaau'anga faka lao, ko fe pe 'ia naua 'oku hoko ai.
3. **Kau memipa 'o e Fakamaau'anga Tangi:**
 - (a) Ko e Fakamaau'anga Tangi 'e 'ia i ha kau memipa 'o 'oua 'e to e si'i hifo 'i he toko tolu pea 'oua 'e laka hake 'i he toko nima, pea kuopau ke nau ta'ataina kotoa;
 - (b) Ko e kau memipa ko e ni'ihiki kuo fakamo'oni'i 'a 'enau ngaahi lavame'a 'i he tafa'aki 'o e lao, pisinisi, pe ko e sipoti pea 'oku nau lava lelei ke fakahoko ha ngaahi fakamaau tau'ataina 'i honau ngaahi tu'unga ma'olunga 'i he mala'e 'o e 'akapulu;
 - (c) 'I he faingamalie 'e ala lava ke tokotaha (kapau ko e toko tolu) pe toko ua (kapau ko e toko nima) 'i he Fakamaau'anga Tangi ('i he ngaahi tu'unga 'e 'i ai) ke iai ha tangata mo ha fefine.
4. **Ni'ihiki kuo fakata'e'aonga'i 'enau kau:** Ko e ni'ihiki eni 'oku fakata'e'aonga'i 'a 'enau kau ki hono fokotu'u pe fili ki he memipa 'o e Fakamaau'anga Tangi;
 - (a) Ha tokotaha 'oku si'i hifo hono ta'u motu'a 'i he ta'u tahavalu (18);
 - (b) Ha tokotaha kuo lahi hono mo'ua pa'anga 'o hulu 'ikai lava 'o totongi;
 - (c) Ha tokotaha kuo fakahalaia'i ki ha hia felave'i mo ha faio'o konatapu Kalasi A pea hilifaki tautea ke ngaue popular ha mahina 'e tolu pe lahi, tukukehe kapau kuo ne ma'u ha tohi faka'atā;
 - (d) Ha tokotaha kuo 'ikai ngofua ke ne hoko ko e talekita, pe tokotaha tu'uaki pe 'iai ha'ane felave'i mo ha ngaahi alea 'o e fakalele 'o ha kautaha;
 - (e) Ha tokotaha kuo fakahoko ko e tokotaha 'oku puke faka'atamai 'o fakatatau mo e Lao ki ai; pe
 - (f) Ko ha tokotaha 'oku 'ikai ke tau'ataina;

5. **Memipa kuo ngata 'ene fai fatongia** : Ko e lakanga 'o e memipa 'o e Fakamaau'anga Tangi 'e lau kuo 'ata kapau 'e fakahoko 'e he memipa koia 'a e;
- Fakafisi mei he lakanga;
 - Kuo fakamavahe'i 'aki ha Tu'utu'uni Makehe;
 - Hoko 'o fakata'e'aonga'i hange koia 'oku ha atu 'i 'olunga;
 - Pekia pe
 - 'Ikai ke toe tau'ataina.
6. **Taimi**: Fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e konisitutone ko eni, ko e kau memipa 'o e Fakamaau'anga Tangi 'oku fili;
- Ki ha taimi 'e kamata mei he 'aho 'o e fili kinautolu pea ngata 'i he 'osi 'a e Fakataha Lahi Fakata'u 'o fakatatau ki he kupu 7; pea
 - Ko e lahi taha ko e teemi hokohoko 'e tolu
7. **Vilo** : 'I he Fakataha Lahi Fakata'u takitaha, fakatatau ki he kupu 8,
8. Ko e memipa 'o e Fakamaau'anga Tangi 'oku 'i he lakanga 'o hokohoko 'i he taimi 'e loloa taha 'e maloloo;
- 'I he ngaahi keisi pe me'a 'oku hoko takitaha, fakatatau ki he kupu 6(b), ko e memipa pehe 'e lava pe ke to e kau ki hono to e fili.
9. **Hokohoko 'o e Vilo**: Koe fakahokohoko ki he malolo (mei he ngaue) 'o e kau memipa 'o e Fakamaau'anga Tangi 'oku tatau 'enau taimi 'i he lakanga, 'e fakapapai'i 'a e maloloo 'aki 'a e fili, tukukehe ha lava pe 'e he Fakamaau'anga Tangi 'o solova.
10. **'Ikai ke Ngofua**: 'E 'ikai ngofua ke hoko ha taha ko ha Memipa 'i he Fakamaau'anga Tangi 'okapau ko e koia ko e tokotaha 'oku fakangaue'i ko e tokotaha ngaue pe 'e 'i ai ha'ane aleapau ngaue mo e TRU, pe ko ha Memipa Poate, pe 'Ofisa, pe memipa 'o e komiti ngaue pe poate pe ha Memipa 'Iunioni pe ha 'Iunioni Fokotu'u 'o e TRU.
11. **Fili 'o e Komiti Fakamaau'anga Tangi**: Ko e kau memipa 'o e Fakamaau'anga Tangi 'e fili kinautolu 'i he Fakataha Lahi Fakata'u mei he ni'ihi kuo fokotu'u mai mei he kau memipa 'o e TRU 'i he tohi, pea mo e fakamo'oni tohi mei a nautolu 'oku nau loto ki ai. Ko e fokotu'u tohi 'o ha ni'ihi ki he lakanga 'o e Memipa 'i Fakamaau'anga Tangi 'e fakahu ia ki he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'o 'ikai si'I hifo ha 'aho 'e tahafa (14) ki mu'a pea fai 'a e Fakataha Lahi Fakata'u pea tufa ki he kau memipa 'o 'ou asi'I hifo ha 'aho 'e fitu (7) kimu'a 'I he Fakataha Lahi Fakata'u. Kapau 'oku tatau pe 'ae ngaahi hingoa 'oku fokotu'u mo e ngaahi lakanga 'oku 'ataa pe 'oku to e si'i ange pea 'e 'ikai ke to e fiema'u ke fai ha fili ka 'e lau pe kuo fili kinautolu ki he ngaahi lakanga koia. Ko e ni'ihi kotoa pe 'oku nau feinga ki he Memipa Fakamaau'anga Tangi kuopau ke tali kinautolu koe kau tau'ataina pea 'oku nau 'taau mo fe'unga' ki he lakanga kimu'a pea toki fakahoko honau ngaahi hingoa ki he kau memipa.
12. **Ngaahi Fiema'u ki he Fili**: Fakatatau ki he kupu 10, ko ha fili ki he Fakamaau'anga Tangi;
- Koe fili kuopau ke fakahoko ia 'i ha paloti fakapulipuli;
 - Ko e Memipa takitaha 'aia 'oku mafai ke fili, kuopau ke ne fili ki hono loto mei he kau kainititeiti kotoa kuo fokotu'u mai ki he 'o e ngaahi lakanga 'oku 'ataa takitaha.
 - Ke ikuna kuopau ke ma'u 'e ha kanititeiti 'a e lahi taha 'o e ngaahi fili 'e fakahoko;
 - 'E fakahoko 'i he founga ko e tokotaha te ne ma'u 'a e fili tokolahi taha, 'aia ko e tokotaha na'e ne ma'u 'a e si'i taha 'oe fili 'i he paloti fakapulipuli, 'e to'o

hono hingoa 'o hoko atu 'a e fili kae'oua kuo ma'u 'a e tokotaha lahi taha 'oku loto ki ai 'a e kau fili.

13. **Sea mo e Tokoni Sea:** 'E fili pe 'e he Fakamaau'anga Tangi 'enau Sea mo 'enau Tokoni Sea pea te na ngaue ki he ngaahi me'a 'oku fiema'u ki hono fakalele mo fakahoko 'a e fakamaau'anga Tangi
14. **Fakahoko ha'ate Fili:** Ka 'iai ha tatau pe mahanga 'o ha ngaahi fili 'i ha fa'ahinga me'a pea ko e Sea 'o e fakataha pe ko e Fakamaau'anga Tangi (fakatatau pe ki he me'a 'oku hoko) te ne lava kef ai 'a e fili ke fakapapau'I ha fiki mahanga pe ko ha fili ki he ngaahi fokou'u.
15. **Ngaahi fakamole:** 'Oku 'ikai ha mafai 'o e fakamaau'anga Tangi ke ne fai ha tautea pa'anga ki ha fa'ahi pe ki ha fa'ahi 'oku tangi;
16. **Ngahi founa ngaue:** Tukukehe ka 'i ai ha ngaahi tu'utu'uni 'I he Konisitutone ko eni, 'e hanga pe 'e he Fakamaau'anga Tangi 'o fokotu'utu'u 'enau founa ngaue;
17. **Lakanga 'Ataa fakafokifa:** ' I ha hoko ha 'ataa 'o ha lakanga fakafokifa 'I he Fakamaau'anga Tangi, 'e hanga 'e he Komiti Sivi, Fokotu'u Lakanga, Vahe, 'o fokotu'u mo fakanofa ki ai ha tokotaha kae'oua kuo fakahoko 'a e Fakataha Lahi Fakata'u. 'E fakahoko leva 'e he Komiti Sivi, Fokotu'u Lakanga mo Vahe 'a e ngaue ki hono fili 'o e tokotaha ke ne fetongi 'a e lakanga koia.

TEPILE 6 TU'UTU'UNI KI HE 'ULUNGAANGA 'AKAPULU 'IUNIONI 'A TONGA

Ko e kau Memipa mo 'enau kau Memipa, pea mo e kau 'ofisiale pea mo e kau va'inga 'o e 'Akapulu 'Iunioni 'a Tonga kuopau ke nau;

1. Talangofua ki he ngaahi lao kotoa 'o e Pule'anga
2. Tu'uaki mo faka'ai'ai 'a e ngaahi fiema'u 'a e va'inga 'akapulu 'iunioni pea mo e 'Akapulu 'Iunioni 'a Tonga pea mo hono kau memipa,
3. Ke fai totonu, anga faka'apa'apa mo angatonu;
4. Talangofua 'i he taimi kotoa ki he Konisitutone 'a e 'Akapulu 'Iunioni 'a Tonga, pea mo e ngaahi Tu'utu'uni ngaue mo ha ngaahi fokotu'u kuo tali 'i ai,
5. Faka'ehi'ehi mei ha fa'ahinga me'a pe ko ha lea te ne hanga 'o uesia 'a e vaa 'o e 'Akapulu 'Iunioni 'a Tonga pea mo e 'Akapulu 'a Mamani, 'Akapulu Oceania pe ko ha to e 'Akapulu 'Iunioni Fakafonua;
6. Faka'ehi'ehi mei ha fa'ahinga me'a 'e hoko ai ha ongoongo kovi 'o e 'Iunioni,
7. Faka'ehi'ehi mei ha fa'ahinga fakafotunga 'o e fakafaikehekehi'i 'o ha tokotaha pe ha ngaahi kulupu;
8. Tauhi 'a e 'Iunioni pea mo hono kau Memipa ke nau tau'ataina kakato mei ha ngaahi me'a faka-politikale;
9. Ngaue'aki 'a e pule lelei, fakaha 'a e ngaahi me'a kotoa, pea faka'ai'ai 'a e tali ui.
10. Ngaue'aki 'a e pule'i 'oe pa'anga'i he ngaahi founa pau mo mahino pea tu'uaki 'i he taimi kotoa pe ke fakapapau'i 'oku maau 'a e tauhi 'o e pa'anga 'e he kau Memipa 'o e 'Akapulu 'Iunioni, Kau Memipa pea mo e Ngaahi Kalapu 'Akapulu.

NGAAHI PEPA TANAKI MAI

1.1 Memipa ‘Iunioni

- Tongatapu,
- Vava’u,
- Ha’apai
- ‘Eua

1.2 Memipa Fili

- Memipa ‘Iunioni

- Kautaha ‘a e Kau PuleAko ‘o e Ngaahi Ako Kolisi ‘a Tonga
- Kautaha ‘a e Kau Va’inga

1.3 Ngaahi Sino Ngaue

- TASANOC

- Potungaue ‘o e Ngaahi Ngaue Fakalotofonua (MIA)

1.4 Komiti Si’i ‘o e ‘Akapulu ‘Iunioni ‘a Tonga

- Kautaha Fakamaau ‘Akapulu ‘a Tonga
- Kautaha ‘Akapulu ‘a e Kakai Fefine